הרב עזריאל אריאל

בירור בהלכות ערלה למשתלות

פתיחה

המאמר המוגש כאן מהווה סיכום לעבודת מחקר שנעשתה במכון, והוא עוסק בבעיה העיקרית הקיימת במשתלות והיא הגידול במצעים מנותקים, בעיה שפתרונה יוכל למעט בכמות פירות הערלה המגיעים לשווקים ולבתים.

במאמר זה שבעה פרקים: האחד עוסק במנין שנות הערלה בעץ שהתחיל את גידולו במצע מנותק, והפרקים הבאים עוסקים בהיבטים השונים של המצע המנותק: עציצים מחומרים שונים, שיטות ניקוב שונות, חומרים שונים, חיבור באוויר ומשטחים מנתקים. הפרק האחרון מתייחס לבעיות הקשורות בהעברת העציצים מהמשתלה למטע.

אין כאן פסק הלכה! את פסק ההלכה נוכל לכתוב רק לאחר גמר הבירור, עם קבלת הכרעתם של הרבנים הראשיים לישראל, שליט"א. יש כאן נסיון להראות את השיטות השונות עם ההשלכות המעשיות הנובעות מהן, בנסיון לחוש, עד כמה שניתן, את הכיוון שאליו נוטה ההלכה.

תוכן:

א. מנין שנות ערלה במצע מנותק:

1. חיוב ערלה במצע מנותק.
2. מנין השנים באילן הפטור מערלה.
3. התוספתא בערלה.
4. סיכום.

ב. גדרי עציץ נקוב:

1. חקירה בגדר עציץ נקוב.
2. ראיות לצדדי החקירה.
3. מסקנה.

ג. החומר שממנו עשוי העציץ:

1. חרס ועץ.
2. כלי מתכת.
3. כלי אבן לסוגיהם.
4. פלסטיק ומוצריו.
5. שקיות נילון.

ד. עציצים מוגבהים:

1. תרומות ומעשרות בספינה.
2. תרומות ומעשרות בעציץ מוגבה.
3. הגבהת עציץ בשבת.
4. העברת עציץ באויר — בהלכות כלאים.
5. עציץ מוגבה — לענין פרוזבול.
6. עציץ מוגבה — בדיני טומאת אוכלין.
7. חיבור הנוף — בדיני טומאת אוכלין.
8. חיבור הנוף — לענין מעשרות.
9. חיבור באויר באלכסון בדיני טומאת אוכלין.
10. נקב מן הצד — בדיני טומאת אוכלין.
11. סיכום שיטות הראשונים.
12. החיבור באויר — לענין ערלה.
13. פרטי דינים בחיבור באויר.
14. שיעור הגבהה.

ה. הנקב שבעציץ:

1. גודל הנקב.
2. מקומו של הנקב.
3. צירוף הנקבים.
4. נקבים קטנים ששרשים חודרים דרכם.
5. נקב מכוסה.

ו. משטח מנתק:

1. משטח מנתק בדיני טומאת אוכלין.
2. משטח מנתק בדיני שבת.
3. משטח מנתק המחובר לקרקע.
4. עציץ נקוב ע"ג משטח מנתק.
5. משטח מנתק מנוקב.
6. רשתות.

ז. הובלת השתילים:

1. ניתוק מהקרקע לזמן — בהלכות שבת.
2. עקירה לזמן — לענין ערלה.
3. שיעור "יבול לחיות".

נספח

פרק א' — מנין שנות ערלה במצע מנותק

הקדמה

רבים מן השתילים המוכנים במשתלות, נמצאים שם במצב שבו, עפ"י ההלכה, הם מנותקים לחלוטין מן הקרקע. הדבר מחייב התייחסות לשאלה העקרונית: כיצד יש למנות לשתיל כזה את שנות הערלה? האם, בכלל, הוא חייב בערלה? אם שאלה זו תוכרע לקולא הרי שבעיית הערלה בארץ מצטמצמת מאד. ואף אם נכריע לחומרא, אך מספק, ייתכן שיהיה בכך כדי להצטרף לקולא לספיקות נוספים.

בבירורה של שאלה זו נעסוק בפרק דלקמן.

1. חיוב ערלה במצע מנותק

בדין ערלה במצע מנותק ובעציץ שאינו נקוב יש להבחין בין שני מצבים:

ישנו עציץ שאינו נקוב שהוא מנותק לגמרי מן הקרקע, ויש עציץ שאמנם אינו נקוב, אך מבחינה הלכתית הוא נחשב לנקוב[1]. ויש ביניהם הכדל להלכה:

אילן הגדל בעציץ בלתי נקוב הנחשב לנקוב — דינו כגדל בארץ והוא חייב בערלה מן התורה[2].

ואילן הגדל בעציץ שאינו נקוב, המנותק לגמרי מן הקרקע — אינו חייב בערלה מן התורה[3]. קביעה זו מקובלת כמעט ללא עוררין[4]. בטעם הדבר ניתן להביא שלושה כיווני מחשבה:

א. חסרון "נטיעה": נאמר בתורה "ונטעתם כל עץ מאכל", ואילן הנמצא בעציץ שאינו נקוב — אינו נחשב נטוע ולכן אינו חייב בערלה[5].

---

1. ראה פרק ג'.
2. ירושלמי ערלה פ"א ה"ב.
3. כך מוכח מן הנימוקים לחיוב ערלה בעש"נ, שהוא רק מפני שהשרשים מפעפעים. ועי' רא"ש ורע"ב ערלה פ"א מ"ב; רא"ש הלכות ערלה סי' ג'; או"ז ח"א סי' שי"ג; טור יו"ד סי' רצ"ד.

וכך פסקו האחרונים להלכה: בית דוד ח"ב סי' א' דף ד'; חזו"א ערלה ב', י"ג, ובדיני ערלה סעי' ל"ב; הגריא"ה הרצוג, מפרי הארץ ערלה עמ' ל"ד; הגר"ע יוסף, שם עמ' ס"ג; הגר"ש ישראלי, ברקאי א' עמ' 83, ובפתיחה למאמרו בספר זה.

4. הגרש"ז אויערבך מעלה חשש, שמא חז"ל קבעו בצורה החלטית שיש ערלה בעש"נ ולא חילקו בין המקרים השונים: עי' ברקאי ג' עמ' 171; מפרי הארץ ערלה עמ' מ"ו. ועי' שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' י"ט סעי' ל"ט ס"ק ט'.

חשוב לציין, שלדעת החזו"א יש בעש"נ חיוב ערלה מדרבנן. ועי' בדברי הגרש"ז אויערבך, כרם ציון שביעית הלכות פסוקות פרק ג', גידולי ציון ס"ק ד', ובמאמרו של הגר"ש ישראלי בספר זה, פרק ה', שהשיגו על דבריו.

5. נשמת אדם כלל קנ"ב ס"ק א'; הגרצ"פ פראנק, כרם ציון הר צבי עמ' מ"ב; קהילות יעקב גיטין סי' ו'.

הגרש"ז אויערבך, מפרי הארץ ערלה עמ' מ"ה, אומר, שייתכן לתלות את השאלה הזאת במחלוקת האחרונים ברין זורע בעש"נ בשבת: שלדעת האג"ט, זורע אות ט' — פטור; ולדעת "שביתת השבת", זורע אות ח' וס"ק ה', ה"נשמת אדם", הלכות שבת כלל י"א ס"ק א', ערוה"ש, סי' של"ו סעי' ל', הה"דברי יחזקאל", סי' ג' ס"ק ו' — חייב. אך האג"ט עצמו בס"ק ג' שם מעיר, שהזורע בעש"נ בכדי להעבירו לקרקע — חייב, מפני שזוהי דרך גידולו. כן יש להעיר שאף אם הנטע בעש"נ בשבת חייב, היינו מפני שבשבת נאסרו גם תולדות נטיעה: עי' נשמת אדם הלכות שבת כלל י"ב ס"ק א'. אבל נטיעה לענין ערלה היא דוקא נטיעה בארץ.

ב. **חסרון "ארץ"**: אמנם אילן הנמצא במצע מנותק נחשב "נטוע" אבל אין הוא נמצא בארץ ולכן הוא פטור מערלה[6], כשם שלא יחולו דיני ערלה, לפי מהלך מחשבה זה, באילן הנטוע על הירח.

ג. **חסרון "עץ"**: אילן הנטוע במצע מנותק אינו נקרא "עץ" ולכן אינו חייב בערלה[7], כשם שלפי הגדרה זו אי אפשר יהיה לברך על פריו "בורא פרי העץ".

2. מנין השגים באילן הפטור מערלה

בהלכות ערלה מצאנו דוגמאות שונות לאילן שהתחיל לגדול במצב בו הוא פטור מערלה ואח"כ חל עליו החיוב ונסה לסווג אותן לפי שלושת ההגדרות דלעיל.

א. **שורש פטור**: נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ב): "עת שבאו אבותינו לארץ ומצאו נטוע — פטור. נטעו... — חייב"[8].

ונאמר בירושלמי שם: "כי תבואו — ונטעתם — פרט לשנטעו גויים עד שלא באו ישראל לארץ. ... הדא אמרה: שורש פטור — פוטר".

ומסביר הרש"ס: "דהא משום דנטעו גויים שעה אחת קודם שנכנסו, אע"ג דג' שנותיה עברו אחר שנכנסו — פטור..."

לפי עיקרון זה יש להסיק[9] שכל צמח שהתחיל לגדול בתנאים שבהם הוא פטור מערלה — אינו מתחייב בערלה אף אם השתנו התנאים לחיוב.

ב. **מונים מהנטיעה הראשונה**: נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"א): "הנוטע לסייג ולקורות — פטור מן הערלה", (מפני שאינו "עץ מאכל").

ומוסיפה התוספתא שם[10]: "נטעו לעצים וחשב עליו לאכילה... מאימתי מונה לו? — משעת נטיעתו"[11].

הירושלמי[12] מסביר מדוע לא חל פה דין "שורש פטור", ואומר, שהנוטע לסייג "ראוי הוא לחשוב עליו ולחייבו".

ראיה נוספת ניתן להביא מהגמרא במנחות, דף ע' ע"א, העוסקת בדינו של הזורע בעש"נ וחזר ונקבו ואומרת: "הכא הדא זריעה היא, איחבורי הוא דקא מיחברא ועולה". בצורה אחרת נידונה שאלה זו בירושלמי, מעשרות פ"ה ה"ב: "זרע בעש"נ וחזר ונקבו... עכשיו ניקב". ועי' במפרשי הגמ' והירוש' שם. הרמב"ם, תרומות פ"ה הט"ו, פוסק שתבואה שנזרעה בעש"נ והביאה שליש ואח"כ חזר ונקבו — פטורה ממעשרות, מפני שדין תבואה זו כדין כל דבר שנזרע והביא שליש בפטור. ומשמע שזריעה בעש"נ הויא זריעה וא"כ ה"ה לערלה. ועי' כרם ציון הר צבי עמ' מ"ה.

לעומת זאת, מהמשך הסוגיא מביא הגרש"ז אויערבך ראיה הפוכה: "הזורע כלאים בעש"נ — אסור... מאי קמ"ל? — דמדרבנן הויא זריעה". ומשמע שמדאורייתא אין זריעה בעש"נ. וצ"ע.

6. כך כתב הגרש"ה ואונר, מפרי הארץ ערלה עמ' נ"ג-נ"ד.
7. מנחת שלמה עמ' שע"ט, ת"ה-ת"ו. ועי' נשמת אדם כלל קנ"ו ס"ק א', שמעלה את האפשרות הזאת תוטה לדחות אותה אך אינו מכריע. ועי' שדי חמד מערכת ארבעת המינים סי' ג' ס"ק ד'.
8. וכך נפסק להלכה ברמב"ם, הלכות מע"ש ונט"ר פ"י ה"ט.
9. הגרצ"פ פראנק, כרם ציון הר צבי עמ' מ', נ"ב.
10. ערלה פ"א ה"א.
11. וכך נפסק להלכה בשו"ע יו"ד סי' רצ"ד סעי' כ"ג.
12. ערלה פ"א ה"א.

ומכאן שיש להבחין בין שני סוגי פטור מערלה[13]:

פטור הנובע מסיבה מהותית, הקשורה בעצם החיוב בערלה — ועליו אומרים "שורש פטור פוטר".

פטור הנובע מסיבה צדדית, הקשורה רק בתנאי החיוב — אינו מוגדר כ"שורש פטור", ובאשר התנאים משתנים יש למנות לו שנות ערלה מזמן נטיעתו.

ג. **מונים שנות ערלה מחדש**: נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ה): "הבריכה שנה אחר שנה ונפסקה — מונה משעה שנפסקה"[14].

כאן רואים שאעפ"י שהצמח החדש ניטע זמן רב קודם לכן, מונים לו שנות ערלה מחדש משעה שהתחייב בערלה. וטעם הדבר הוא, מפני שלפני כן הוא נחשב לענף של האם ורק מעתה הוא נחשב לאילן עצמאי החייב בערלה[15].

ד. נאמר בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב[16]): "ר' יאשיה מייתי נטיעות מחו"ל בגושיהן ונציב לון בארץ. ר' יונה אמר: לשכרו שנים. ר' יוסי אמר: לשכרו רבעי".

מתוך הסוגיא קשה מאד להבין את מחלוקת ר' יונה ור' יוסי וישנה מחלוקת גדולה בין המפרשים כיצד להסבירה:

לדעת הגר"א[17] ר' יונה מגדיר את הנטיעות הללו, שהועברו מחו"ל לא"י, כנטיעות חו"ל, החייבות בערלה מהלכה למשה מסיני, ור' יוסי מגדיר אותן כנטיעות של א"י, החייבות בערלה מן התורה.

ולדעת המהר"א פולדא[18] המחלוקת היא בהיפך.

לדעת שניהם מתמקדת המחלוקת בשאלה אם הנטיעה בחו"ל נחשבת כ"שורש פטור" ביחס לערלת א"י.

לדעת הפנ"מ וה"אמונת יוסף", נטיעות אלה נחשבות לנטיעות חו"ל, והמחלוקת היא בגדרי ערלה בחו"ל.

ולדעת ספר ניר[19], בפירושו השני, נחשבות נטיעות אלה לנטיעות א"י והמחלוקת היא בדין רבעי.

לדעת הגרצ"פ פראנק[20] נטיעות אלו אינן נטיעות א"י, והמחלוקת היא האם נשאר בהן דין ערלת חו"ל ורבעי או שהן פטורות לגמרי.

אך לדעת כל המפרשים[21] אין צורך למנות לנטיעות אלו את שנות הערלה מחדש, אעפ"י שהתחילו לגדול במקום שאינו חייב בערלה מן התורה.

13. עי' ברכרי הגרצ"פ פראנק, כרם ציון הר צבי עמ' נ"ג; ועי' מנחת שלמה עמ' ת"ז.
14. וכך נפסק להלכה ברמב"ם, הל' מע"ש ונט"ר פ"י הט"ו, ובשו"ע, יו"ד סי' רצ"ד סעי' ט"ז.
15. מנחת שלמה עמ' ש"פ.
16. מקרה זה לא הובא להלכה ברמב"ם ובשו"ע, וצ"ע. ובתורת הארץ, פרק ט' אות כ"ה, תירץ, שהלכה זו כלולה בדין "שורש פטור" שהובא ברמב"ם בהלכה ט'.
17. בפירושו לירושלמי שם. וכן דעת ספר ניר (ערלה פ"א ה"א ד"ה א"ר יוחנן) בפירושו הראשון. לדעתם אין מחלוקת בכך שנטיעות אלו פטורות מרבעי.
18. לדעתו, ממחלוקת האמוראים בערלה נובעת מחלוקת נוספת ברבעי. ולר' יונה, הואיל ונטיעות אלה חייבות בערלת א"י — חייבות אף ברבעי.
19. ערלה פ"א ה"א ד"ה א"ר יוחנן.
20. כרם ציון הר צבי עמ' נ"ה-נ"ז.
21. וכן דעת הרש"ס שם.

במסקנה העולה מסוגיא זו נחלקו האחרונים:
לדעת החזו"א[22], וה"צפנת פענח"[23] — יש לנטיעות אלו דין ערלת א"י, מן התורה.
לדעת "תורת הארץ"[24] והגרש"ז אויערבך[25] — יהיה להן דין ערלת חו"ל, מהלכה למשה מסיני. ולדעת הגרצ"פ פראנק[20] יתכן שתהיינה פטורות מערלה.
ואם שתילים שהתחילו לגדול במצע מנותק והועברו למטע דומים לנידון בסוגיא זו, יהיה הדין, לדעה הראשונה, שהם חייבים בערלה ומונים להם מנטיעתם במשתלה. ולדעה השניה יהיה הדין שהם פטורים מערלה מהתורה לגמרי, מדין "שורש פטור".

לאיזה מארבעת המקרים שהבאנו ניתן לדמות את הנוטע בעציץ שאינו נקוב ובמצע מנותק?
נראה שהדבר תלוי בהבנת הסיבה לכך שהגדל בעציץ שאינו נקוב פטור מערלה, כפי שהסברנו לעיל:
א. אם החיסרון בעש"נ הוא מפני שאינו נחשב "נטוע" — הרי שהעברת האילן למטע היא נטיעה חדשה המחייבת למנות את שנות הערלה מחדש[26].
ב. אם הוא נחשב "נטוע", אך אינו ב"ארץ", וחיסרון זה יוגדר כמהותי — יהיה לו דין "שורש פטור", כמו אילן שניטע לפני כניסת אבותינו לארץ.
ג. אם הוא נחשב נטוע, אך העובדה שאינו ב"ארץ" מהווה רק חיסרון צדדי — ניתן יהיה למנות לו את שנות הערלה מזמן נטיעתו במשתלה, בדומה לאילן שנטעו לסייג ואח"כ חשב עליו למאכל.
ד. ואם הגדל בעש"נ פטור מערלה מפני שאינו "עץ" — מסתבר שיש למנות לו את שנות הערלה מהנטיעה השניה[27], כפי שראינו בהברכה שנפסקה.

3. התוספתא בערלה

שאלה זו נידונה בתוספתא (ערלה פ"א ה"ג): "נזרעו בעציץ שאינו נקוב, נשבר וחזר וזרען בעציץ נקוב, אם יכול לחיות — **חייב**, ואם לאו — **פטור**[28].
גירסת הרשב"א[29] והברכ"י[30]: "...אם יכול לחיות — **פטור**, ואם לאו — **חייב**".

22. ערלה א', י"א, דיני ערלה סעי' י"ח. לענין רבעי נשאר הדבר בספק.
23. תרומות פ"א הכ"ב. מובא במנחת שלמה עמ' שפ"ח.
24. פרק ט' אות כ"ד, כ"ה. מובא בכרם ציון הר צבי עמ' מ"ה, נ"ד.
25. מנחת שלמה עמ' ת"ב.
26. כרם ציון, הר צבי עמ' מ"ב; מנחת שלמה עמ' ת"ז.
27. עי' מנחת שלמה עמ' ת"ו.
28. זוהי הגירסה בדפוסים, המופיעה גם באו"ז סי' שי"ג. וכך מובא גם ב"תוספתא כפשוטה" עמ' 816 עפ"י כת"י ערפורט.
29. שו"ת הרשב"א ח"ג סי' רכ"ה.
30. ברכ"י יו"ד סי' רצ"ד ס"ק י"א; וכן בית דוד סי' א' דף ג' ד"ה עוד; חוו"א ערלה ב', י"ג; שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' י"ט סעי' א'.

גירסת ריב"ג[31] בשם הגר"א[32]: "נשרשו בעציץ שאינו נקוב, נשבר וחזר ונטען בעציץ נקוב — **חייב**".

בביאור דברי התוספתא ייתכנו כמה כיווני מחשבה:

א. מדובר, לכל הגירסאות, בעציץ שאינו נקוב מסוג החייב בערלה מפני שדינו כנקוב לאילנות (ראה פרק ג') ולמדנו מהתוספתא שאעפי"כ, בתנאים מסויימים יש למנות לו שנות ערלה מחדש[33]. ולפיכך מסתבר שהמעביר שתיל הנמצא בעציץ מסוג הפטור מערלה ודאי שיצטרך למנות לו את שנות הערלה מחדש. בדרך זו הלכו הרב קוק[34] והגריא"ה הרצוג[35]. והחזו"א[36] והגרש"ז אויערבך[37] הסתפקו בכך.

ב. מדובר בתוספתא בעציץ שאינו נקוב מסוג שאינו חייב בערלה מהתורה[33]. ולמדנו, לגירסת הגר"א, שאם הצמח הועבר מהעציץ לקרקע יש למנות לו שנות ערלה מחדש בכל מקרה[38]. ולגירסת הרשב"א למדנו, שבתנאים מסויימים לא יהיה צורך למנות שנות ערלה מחדש.

קו מחשבה זה בגירסת הרשב"א מתפצל לשנים:

דעת ה"בית דוד"[39] ו"אבן האזל"[40] שיש לו דין "שורש פטור", ואף הגרש"ז אויערבך[37] מסתפק אם לומר כך.

והחזו"א[36], בצד אחד של חקירתו נוטה לומר שמונים לו שנות ערלה מהנטיעה הראשונה.

4. סיכום

להלכה מצאנו שלש שיטות בין הפוסקים האחרונים בדין אילן שהתחיל את גידולו במצע מנותק:

א. לדעת ה"בית דוד"[39] ו"אבן האזל"[40] — אין בו חיוב ערלה כלל, מדין "שורש פטור".

ב. לדעת הרב קוק[34], הגרצ"פ פראנק[41] והגריא"ה הרצוג[35] — צריך למנות שנות ערלה מחדש, מפני שרק מעתה נחשב האילן לנטוע.

ג. לדעת החזו"א[36], הגרש"ז אויערבך[37] וה"מנחת יצחק"[42] — ספק אם צריך למנות לו שנות ערלה מחדש.

31. בנוסחאות כת"י על התוספתא ובמנחת בכורים שם. וכך כתבו גם הגרצ"פ פראנק, כרם ציון, הר צבי עמ' מ"ב, והגר"ש ישראלי, ברקאי א' עמ' 86.
32. עי' במאמרו של הרב קלמן כהנא, מפרי הארץ ערלה עמ' מ"ו, שאין ודאות שאכן גירסה זו היא מהגר"א.
33. עי' תוספתא כפשוטה עמ' 816-7 והע' 12.
34. משפט כהן סי' ח' עמ' ט"ז.
35. מפרי הארץ ערלה עמ' ל"ז-ל"ח.
36. ערלה ב', י"ג: דיני ערלה סעי' ל"ב.
37. מנחת שלמה סי' ע' עמ' ת"ת"ב, ת"ז; מפרי הארץ ערלה עמ' מ"ו.
38. כרם ציון הר צבי עמ' מ"ב.
39. בית דוד ח"ב סי' א' דף ג' ר"ה עוד; שו"ת נחלת דוד סי' י"א. ועי' בדברי הגרצ"פ פראנק, כרם ציון הר צבי עמ' מ"ד, המסביר את דבריו.
40. כרם ציון, גידולי ציון עמ' צ"ה.
41. כרם ציון הלכות פסוקות ערלה פרק ז', גאון צבי ס"ק ב'.
42. שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' צ"ב סעי' א'.

מסקנה: מכל האמור עולה, שבאילן שהתחיל את גידולו במצע מנותק לגמרי והועבר למטע, **יש להחמיר ולמנות את שנות הערלה מחדש, משעת הנטיעה השניה.**

וה"מנחת יצחק"[42] מעיר שבשעת הצורך ניתן יהיה לראות את הדעה המגדירה זאת כספק, כמצטרפת לספיקות נוספים שיימצאו.

פרק ב' — גדרי עציץ נקוב

הקדמה

במקומות רבים בהלכה[1] מופיעה ההבחנה בין צמח הגדל בעציץ נקוב לבין הגדל בעציץ שאינו נקוב. העציץ הנקוב נחשב לחלק בלתי נפרד מהקרקע, ואילו העציץ שאינו נקוב נחשב כמנותק לחלוטין.

ונשאלת השאלה: מה ההבדל ביניהם? מה עושה את העציץ שאינו נקוב למנותק, ומדוע יש בכוחו של הנקב לחבר אותו לקרקע? לחקירה יסודית זו השלכות רבות ומרחיקות לכת לפרטי הדינים הנוהגים בעציצים.

1. חקירה בגדר עציץ נקוב

בתשובה לשאלה זו[2] ניתן להציג שלושה מהלכי מחשבה עיקריים:

א. **יניקה**[3]: בעציץ שאינו נקוב אין לצמח אפשרות לינוק מים ומינרלים מהקרקע, ובעציץ הנקוב הדבר מתאפשר באמצעות הנקב.

ב. **חדירת שורשים**[4]: בעציץ שאינו נקוב אין ביכלתו של הצמח לשלוח שרשים לקרקע, בעוד שבעציץ הנקוב הדבר אפשרי.

ג. **ביטול כלי**[5]: עציץ שאינו נקוב הוא "כלי" גמור לכל דבר, והנקב שבעציץ הנקוב מבטל אותו מלהיות כלי. ואז, העפר שבו מהווה חלק בלתי נפרד מקרקע העולם.

מדברי חז"ל והראשונים ניתן להביא ראיות לכל אחת מהשיטות, וכפי הנראה הדבר שנוי במחלוקת בין הראשונים. יש להזהר מלקבל צד כלשהו של החקירה בצורה החלטית, כי יתכן שגדר עציץ נקוב יהיה מורכב מכמה הגדרות המשלימות זו את זו.

במסגרת פרק זה ננסה להציג את הסוגיות העיקריות המבררות את החקירה הזאת:

1. רמב"ם שבת פ"ח ה"ג; גירושין פ"א ה"ח; כלאים פ"א ה"ב ופ"ה הט"ז והכ"ג; תרומות פ"ה הט"ז; טומאת אוכלין פ"ב ה"י; מכירה פ"ג הט"ז.
2. עי' אפיקי ים ח"ב סי' מ"ג; דבר אברהם סי' כ"ה ס"ק ט'; בית יחזקאל (להגר"י סרנא) גיטין סי' ו'; כרם ציון אוצר התרומות עמ' חב"ט-ת"מ.
3. על ההיבט המדעי של היניקה בעציץ נקוב, ראה במאמרו של מר דב אורלוב, המופיע בספר זה.
4. עי' דברי יחזקאל סי' ב' ס"ק ג', י"א. ועי' הארץ ומצוותיה עמ' צ"ד; מדריך שמיטה לגן הנוי פרק ז' הע' 1.
5. עי' אפיקי ים ח"ב סי' מ"ג; בית יחזקאל גיטין סי' ו'.

2. ראיות לצדדי החקירה

א. נאמר בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב): "הנוטע בעציץ שאינו נקוב חייב בערלה. ר' יוסי אומר: מפני שהשרשים מפעפעין אותו. ר' יונה מפיק לישנא: כלי חרס עומד בפני שרשים?!"

ונחלקו המפרשים בטעם הדבר:

לדעת הר"ש[6], ה"אור זרוע"[7], הרע"ב[6], ה"בית יוסף"[8], הר"ש סירילאו[9], הגר"א[9] וה"פני משה"[9] — מפני שהשרשים יונקים מהקרקע דרך דפנות העציץ.

לדעת ה"משנה ראשונה"[6], ה"תפארת ישראל"[6], ה"אגלי טל"[10], ה"דברי יחזקאל"[11], הרב קוק[12], הגר"י סרנא[13] וה"קהלות יעקב"[14] — מפני שהשרשים עתידים לחדור לקרקע דרך הדפנות.

ולדעת החזו"א[15] — חומר שאינו יכול לעמוד בפני שרשים, אינו חשוב בכדי לחצוץ בין האילן לבין הקרקע (ולכן הכלי בטל).

באופן פשוט נראה, ששלוש הדעות תואמות את שלש האפשרויות בחקירה שהצגנו לעיל.

והגר"ש גורן[16] הוסיף, שמחלוקת זו תלויה במחלוקת שבין ר' יוסי ור' יונה בירושלמי, שלר' יוסי הדבר תלוי ביניקה, ולר' יונה — בחדירת השרשים.

ב. בהמשך הירושלמי שם נאמר: "בעי ר' ירמיה: נטע בו דלעת, מתוך שהוא כנקוב אצל אילן, נקוב הוא אצל זרעים?"

אם נאמר שגדר עציץ נקוב הוא יניקה או חדירת שרשים[17], חקירתו של ר' ירמיה אינה מובנת, שכן אין בכחה של הדלעת לינוק מהקרקע או לשלוח אליה שרשים. אך אם נאמר שגדר עציץ נקוב הוא "ביטול כלי" יובן מדוע ביטול העציץ לגבי האילן יועיל גם לדלעת[18]. ויתכן שחקירה זו גופה היא העומדת ביסודה של הבעיא.

ג. נאמר במשנה (שבת צ"ה ע"א): "התולש מעציץ נקוב — חייב, ושאינו נקוב — פטור. ור' שמעון פוטר בזה ובזה".

6. ערלה פ"א מ"ב.
7. ח"א סי' שי"ג.
8. יו"ד סי' רצ"ד.
9. בפירושו לירושלמי שם.
10. קוצר ס"ק י"ב.
11. סי' ב' ס"ק י"א. לדעתו, העובדה שהשרשים חודרים את העציץ מחשיבה את האילן לנטוע. וכן כתב ה"בית יחזקאל", גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה וכן.
12. משפט כהן סי' ח' עמ' ט"ז.
13. בית יחזקאל גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה וכן.
14. גיטין סי' ו' ס"ק א'.
15. ערלה א', י"ז. וכ"כ ה"בית יחזקאל" גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה וכן.
16. תחומין א' עמ' 153.
17. עי' דברי יחזקאל סי' ב' ס"ק י"א, שאם "חדירת שרשים" פירושה שהולכים אחר מה שעתיד להיות, הרי צפוי שהאילן יבקע את העציץ והדלעת תוכל לחדור בעקבותיו.
18. עי' בית יחזקאל גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה וכן.

ובגמרא: "בעי ההוא סבא: שורש כנגד נקב, מהו? ...ומודה ר"ש שאם ניקב בכדי טהרתו... ומודה ר"ש שאם ניקב למטה מרביעית..."

בהסבר המחלוקת שבין ר' שמעון וחכמים נחלקו הראשונים[19]:

לדעת רש"י[20], הר"ן[21] והמאירי[20] — חכמים סוברים שהעציץ מתחבר ע"י יניקה[22], ור"ש סובר שצריך ביטול כלי.

לדעת הריטב"א[23] — גם ר"ש סובר שהעציץ מתחבר ע"י היניקה, אלא שהוא מצריך יניקה חשובה יותר.

ולדעת רבינו חננאל[24] — העציץ נחשב מחובר בגלל האפשרות שהשרשים יגיעו לקרקע, ור"ש וחכמים נחלקו בשיעור הנקב הדרוש לחדירת השרשים.

ד. נאמר בגמרא (שבת צ"ה ע"ב): "אמר רבא: חמש מידות בכלי חרס: ניקב ככונס משקה — ... ניקב כמוציא משקה — ... ועדין כלי הוא להכשיר את הזרעים. ניקב כשורש קטן — טהור מלהכשיר בו זרעים, ועדיין כלי הוא לקבל בו זיתים. ניקב כמוציא זית — ... ניקב כמוציא רימון — ..."

ממימרא זו נראה שגדר עציץ נקוב הוא "ביטול כלי"[25], ככל שאר הדינים המוזכרים לענין טהרת כלים.

ה. נאמר במשנה (עוקצין פ"ב מ"י): "כלי גללים וכלי אדמה שהשרשים יכולין לצאת בהן, אינם מכשירים את הזרעים. עציץ נקוב אינו מכשיר את הזרעים (לקבלת טומאה, מפני שהוא מחובר לקרקע), ושאינו נקוב — מכשיר את הזרעים. כמה הוא שיעור של נקב? — כדי שיצא בו שורש קטן".

ממשנה זו נראה שגדר עציץ נקוב הוא באפשרות לחדירת שרשים[26]. ומסיבה זו מובן גם־כן, מדוע שיעור הנקב הוא "כשורש קטן" דווקא.

ו. בהמשך המשנה נאמר: "מלאהו עפר עד שפתו, הרי הוא כטבלא שאין לה לזביז (— שוליים).

בהסבר המשנה נחלקו המפרשים:

לדעת הרמב"ם[27], טבלא שאין לה לזביז אינה מכשירה את הזרעים מפני שאין היא

19. עי' בית יחזקאל גיטין סי' ו', שלכו"ע גדר עציץ נקוב הוא ביטול הכלי והמחלוקת היא בתנאי הביטול.
20. בפירושו למשנה. וכן במלאכת שלמה, כלאים פ"ז מ"ח, בהסבר דעת ר"ש. ועי' בית יחזקאל שם סעי' ב' ד"ה ולכן, שלרש"י ור"ח אליבא דרבנן יש צורך בשניהם: גם ביניקה וגם בביטול הכלי.
21. חידושי הר"ן למסכת שבת, שנכתבו ע"י תלמידו.
22. כך מסבירים בדעת חכמים, גם הריי"ד, שם, ורי"א"ז, סי' י"א.
23. חידושי הריטב"א למסכת שבת יוחסו אליו בטעות, ואינם אלא חידושי הר"ן עצמו.
24. שבת צ"ז ע"א.
25. אפיקי ים סי' מ"ג דף ק"ז ד"ה אכן.
26. עי' משנה למלך הלכות בכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע דכלי גללים, שהוסיף אפשרות נוספת בפירוש המשנה והיא: שהעובדה שהשרשים יכולים לצאת מוכיחה שיש יניקה כבר מעתה. ועי' דברי יחזקאל סי' ב' ס"ק ג', שהבחין בין גדר עציץ נקוב לטומאת אוכלין, לשאר דיני התורה, שבטומאת אוכלין הדבר תלוי בחדירת השרשים ובשאר דיני התורה — ביניקה.
27. בפיה"מ שם ובהלכות טומאת אוכלין פ"ב הי"ב.

כלי, וכן עציץ המלא עפר עד שפתו בטל בבך מתורת כלי ואינו חשוב לחצוץ בין הקרקע לבין מה שבתוכו.

ולדעת הר״ש[28] והרע״ב, הטבלא אינה מכשירה את הזרעים מפני שיש ״קשר עין״ בין העפר שעל גביה לבין קרקע העולם. וכן בעציץ המלא עפר עד גדותיו, מדובר במקרה שיש ״קשר עין״ בין העפר שבמרומי העציץ לבין קרקע העולם, המאפשר את יניקת העציץ מן הקרקע.

א״כ, לדעת הרמב״ם, גדר עציץ נקוב הוא ביטול כלי[29], ולדעת הר״ש והרע״ב — יניקה.

ז. נאמר במשנה (עוקצין פ״ב מ״ט): **״קישות שנטעה בעציץ והגדילה ויצאה חוץ לעציץ — טהורה״.**

ונחלקו המפרשים בפירוש המשנה:

לדעת הר״ש[30] והראב״ד[31] — מדובר בעציץ שאינו נקוב, והענפים הבולטים החוצה מחברים את כל הצמח לקרקע, מפני שהם יונקים ממנה.

ולדעת הרמב״ם[32] — מדובר בעציץ נקוב, ולמדנו מהמשנה שאף הענפים היוצאים החוצה נחשבים מחוברים לקרקע מכח הנקב שבעציץ. אבל בעציץ שאינו נקוב, ודאי שאין בכח הענפים לחבר אותו לקרקע.

נראה שמחלוקתם תלויה בחקירה שהבאנו לעיל[33]:

אם גדר עציץ נקוב הוא יניקה — הרי שיש פה יניקה.

ואם גדר עציץ נקוב הוא ביטול הכלי — הרי שעציץ זה הוא ״כלי״ שלם.

ח. **רש״י** (מנחות פ״ד ע״ב, ד״ה בספינה) **״של חרס — מביא** (ביכורים) **וקורא, משום דשל ארץ היא״.**

ונראה שכוונתו לומר שכלי עץ מהווה חציצה אם אינו נקוב, אבל חרס, אף שאינו נקוב, אינו חוצץ, משום שהוא ״מין אדמה״, והיינו משום ביטול הכלי[34].

ט. **רבינו תם** (מנחות פ״ה ע״א תד״ה כאן): **״ונראה לר״ת דבעציץ של חרס מהניא נקיבה** (להחשיבו כמחובר) **אבל בשל עץ אפי׳ נקוב לא מהני מידי״.**

28. הר״ש מביא גם דעה אחרת, שעציץ המלא עפר בטל מתורת כלי רק לענין המים שבו ולא לענין הזרעים, שהם נחשבים מנותקים מפני שאינם יונקים.
29. לשאלה אם ניתן להביא ראיה מדיני טומאת אובלין לנושאים אחרים, ראה לקמן פרק ו׳ סעי׳ ו.
30. בפירושו למשנה שם.
31. טומאת אוכלין פ״ב ה״ט.
32. בפירושו למשנה ובהלכות טומאת אוכלין שם.
33. אפיקי ים ח״ב סי׳ מ״ג דף ק״ז ד״ה אולם, אבל.
34. דברי יחזקאל סי׳ ב׳ ס״ק ד׳; הגרצ״פ פראנק, כרם ציון הר צבי עמ׳ מ״ז; וכך כתב הגר״ש ישראלי במאמרו בספר זה, פרק ב׳ סי׳ י׳. ועי׳ רמב״ן, גיטין כ״א ע״ב ד״ה כתבו, שכתב בדעת רש״י שיש צורך בשני התנאים: יניקה וביטול הכלי. וזה מועיל למצוות התלויות בארץ. אבל אינו נחשב ״מחובר״ לענין גיטין וכדו׳, עד שיהיה נקוב ממש. ועי׳ תוס׳ הרא״ש גיטין ז׳ ע״ב שהסביר בדעת רש״י שהחרס נחשב לנקוב מפני שהוא מחלחל והצמח יונק דרכו ותכונה זו נובעת מכך שהוא ״מין ארמה״, ואין זה נוגע לביטול הכלי. ועי׳ אפיקי ים סי׳ מ״ג דף ק״ח ד״ה ומ״ש. יש לציין שבכל הסוגיות האחרות מסביר רש״י שעציץ נקוב נחשב למחובר בגלל שיש יניקה.

ולדעתו, נראה שלחיבור הצמח לקרקע יש צורך גם ביניקה וגם בביטול הכלי[35].

י. **תשובת הרא"ש** (כלל ב' סי' ד'): "יראה לי דלא איירי בגמ' לפטור אלא מן הזרוע בדבר המיטלטל... אבל בנידון זה, שמילא הגג עפר ונטע בו כרם, שהוא דבר קבוע, עדיף טפי מעציץ נקוב... כיון שהוא מחובר וקבוע ויונק מן הארץ".

ונראה שהמיוחד בדבר המחובר לקרקע הוא בכך שהוא בטל לקרקע שתחתיו, ואף שהצמח יונק רק מהעפר שעליו[36]. ממהלך מחשבה זה מסיק ה"אגלי טל"[37] מסקנה מרחיקת לכת, שהזורע בכלי שאינו נקוב שהוא כבד מאוד ואינו מיטלטל — נחשב לזורע בארץ, והיינו משום ביטול הכלי.

יא. **נאמר בגמרא** (שבת פ"א ע"ב): "אמר אביי: פרפיסא... היה מונח ע"ג קרקע והניח ע"ג יתידות — חייב משום תולש..."

ונחלקו הראשונים בטעם הדבר:

לדעת הגהות אשר"י[38] — אסור מדרבנן, מפני שהמגביה את העציץ מן הקרקע מצמצם את יניקתו ממנה. וכנראה, זוהי גם דעת רש"י[39], תוס'[40] והר"ן[41].

לדעת הריב"א[42] — אסור מהתורה, מפני שההגבהה מפסיקה את היניקה לחלוטין.

לדעת ר"ח[43] והערוך[44] — אסור מהתורה, מפני שהגבהת הפרפיסא מונעת את האפשרות לחדירת שרשי הצמח לקרקע.

לדעת הרמב"ם[45] — אסור מהתורה, ונראה שזה מפני שבאוויר אין הפרפיסא מתבטל לקרקע[46].

3. מסקנה

בשו"ע בהלכות שבת (סי' שי"ב סעי' ג'), נפסק להלכה כדעה האומרת שאיסור הגבהת

35. הגר"ש ישראלי, במאמרו בספר זה, פרק ג' סעי' ב'. ועי' תוס' הרא"ש גיטין ז' ע"ב, שבחרס מתעילה הנקיבה לר"ת רק מפני שהחרס הוא חומר מחלחל וזה הנותן משמעות חשובה לנקיבת העציץ.
36. עי' נטע הילולים סי' ח' בזרע גד אות מ', בשם הגרא"ז מלצר. ועי"ע בדברי הגרש"ז אויערבך, כרם ציון הלכות פסוקות שביעית פרק ג', גידולי ציון ס"ק ב'.
37. קוצר אות ג' וס"ק י', עפ"י רמב"ם טומאת מת פי"ב ה"ב. ועי' שו"ע או"ח סי' שי"ד סעי' א' ומ"ב ס"ק ב', וסי' ש"ח סעי' ב'.
38. שבת פרק ח' סי' ב' ד"ה אעפ"י.
39. שבת פ"א ע"ב ד"ה חייב משום תולש.
40. שם ד"ה והניחו; גיטין ז' ע"ב ד"ה דילמא. לדעת התוס' יש חיבור באוויר והגבהת העציץ אסורה מדרבנן, ומסתבר שזה משום צמצום היניקה. ראה לקמן פרק ד' סעי' 3.
41. שבת שם ד"ה האי, חייב.
42. מובא באו"ז הלכות שבת סי' נ"ו.
43. שבת פ"א ע"ב ד"ה אמר אביי.
44. ערך פרפיסא. מובא באו"ז סי' נ"ו.
45. שבת פ"ח ה"ו.
46. עי' אפיקי ים ח"ב סי' מ"ג דף ק"ח ד"ה אמנם; בית יחזקאל גיטין סי' ו' סעי' א'. ועי' בית יחזקאל שם שמחלק ברעת הרמב"ם בין גבשושית לבין צרור ועציץ נקוב, שבהגבהתם אין איסור תורה. ושמעתי מהגר"ש ישראלי, שהסביר בדעת הרמב"ם שלא עצם היניקה יוצר את החיבור, אלא שהיא מבטלת את הכלי מלהוות חציצה, ובאוויר לא שייך ביטול כלי. ועי' במאמרו של הגר"ש ישראלי, ברקאי א' עמ' 88.

צרור הוא מדרבנן[47], כדעת הסוברים שבהגבהה יש צמצום ליניקה.
עפ"י דברי השו"ע ועפ"י דעת רוב הראשונים, ניתן להסיק **שגדר עציץ נקוב הוא יניקה**[48].

פרק ג' — החומר שממנו עשוי העציץ

הקדמה

העציצים, המשטחים המנתקים ושולחנות העבודה המצויים במשתלות, עשויים מחומרים רבים ומגוונים: עץ, מתכת, פלסטיק, בטון ועוד.
מה דינם של חומרים אלו? האם יש לנקוב אותם כדי להחשיב את הצמחים שבהם למחוברים?

1. חרס ועץ.

הגמרא (מנחות פ"ד ע"ב) מבחינה בין כלי עץ לחרס לענין הבאת ביכורים ואומרת: "עציץ אעציץ לא קשיא, כאן בעציץ נקוב כאן בשאינו נקוב. ספינה אספינה לא קשיא, כאן בשל עץ וכאן בשל חרס".
ובירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) נאמר: "הנוטע בעציץ שאינו נקוב — חייב בערלה, מפני שהשרשים מפעפעים אותו. ר' יונה מפיק לישנא: **כלי חרס** עומד בפני השרשין?! ר' ירמיה בעי: נטע בו דלעת, מאחר שהוא נקוב אצל האילן, כנקוב הוא אצל הזרעים"?

ונחלקו הראשונים בדינם של החומרים השונים:
א. לדעת ר"ת במנחות[1] — בכלי חרס מועילה נקיבה להחשיבו למחובר, ובעץ נקיבה לא מועילה.
ב. לדעת ר"ת בגיטין[2], הרשב"ם[3], הרמב"ן[4], הרשב"א[5], הר"ן[6], הריטב"א[7], רבינו

47. מג"א ס"ק ג'; בה"ל סי' של"ו סעי' ח' ד"ה אפילו.
48. כרם ציון אוצר התרומות עמ' תל"ו.
1. מנחות פ"ה ע"א תוד"ה כאן. ועי' כרם ציון הר צבי עמ' מ"ר-מ"ז, שהבחנה זו נאמרה רק לזרעים ולא אילנות.
2. גיטין ז' ע"ב תוד"ה עציץ; מנחות שם; שבת צ"ה ע"ב תוד"ה טהור.
3. מובא בתוס' בגיטין ובמנחות שם. ראייתו עוסקת בזרעים.
4. גיטין ז' ע"ב ד"ה באנו; כ"א ע"ב ד"ה כתבו. מדבריו מוכח שהוא מדבר על זרעים בלבד, ובאילן אינו מחלק בין חרס לעץ.
5. גיטין ז' ע"ב ד"ה אמר. הרשב"א מדבר בזרעים ודעתו באילנות אינה ברורה.
6. חידושי הר"ן, גיטין ז' ע"ב ד"ה עפר; כ"א ע"ב ד"ה כתבו. הר"ן מדבר בפירוש בזרעים ומעמיד את הסוגיא במנחות בביכורי חיטים, אך דעתו באילנות אינה מפורשת.
7. עי' חידושי הריטב"א בהוצאת מוסד הרב קוק, גיטין ז' ע"ב ד"ה א"ר זירא. החידושים המיוחסים לריטב"א למסכת גיטין הם משל רבינו קרשקש.

קרשקש[8], האו"ז[9] והגר"א בשנו"א[10] — חרס צריך נקיבה כדי להיחשב מחובר ועץ אינו צריך נקיבה.

ג. לדעת רש"י[11], תוספות חכמי אנגליה[12], רבינו ירוחם[13], הרא"ש[14], הטור[15] והרע"ב[16] — עץ צריך נקיבה וחרס אינו צריך נקיבה.

ד. לדעת הראב"ד[17] — אין הבדל בין עץ לחרס, ושניהם צריכים נקיבה.

ה. דעת הרמב"ם[18], לפי הרדב"ז[19], המשל"מ[20] וערוה"ש העתיד[21] — כר"ת בגיטין[2], שחרס צריך נקיבה ועץ אינו צריך נקיבה.

ולפי הגר"א[22], ה"בית דוד"[23], ערוה"ש[24] וה"בית יחזקאל"[25] — כראב"ד[17], שאין הבדל בין חרס לעץ.

מתוך הסוגיא במנחות[26] לא ברור אם מדובר בה בביכורי אילן או בביכורי תבואה וגם מדברי רבים מן הראשונים לא ברור אם דיברו באילנות או בזרעים, ולשאלה זו השלכה חשובה לענייני ערלה. לענין זה ניתן, מתוך עיון בדברי הראשונים, לראות שלוש שיטות:

8. בחידושים המיוחסים להריטב"א גיטין ז' ע"ב ד"ה אר"י. רבינו קרשקש מדבר בפירוש בזרעים, כר"ן.
9. ח"א סי' שי"ג.
10. שנו"א ערלה פ"א מ"ב; חלה פ"ב מ"ב.
11. מנחות פ"ד ע"ב ד"ה בספינה של חרס; גיטין ז' ע"ב ד"ה עפר חו"ל. ועי' חזו"א, ערלה א' ט"ז אות א', המדייק מדברי רש"י בגיטין, שהוא מדבר בזרעים. בהסבר דעת רש"י ראה פרק ב' סעי' 2ח.
12. גיטין ז' ע"ב ד"ה עפר.
13. ספר אדם נתיב כ"א ח"ב. דבריו נאמרו לענין ערלה.
14. תוס' הרא"ש גיטין ז' ע"ב ד"ה עציץ; פי' הרא"ש ערלה פ"א מ"ב; הלכות קטנות ערלה סי' ג'. ועי' פירוש הרא"ש חלה פ"ב מ"ב. בדבריו עוסק הרא"ש באילנות, ובדעתו לזרעים נחלקו האחרונים:
יש אומרים שלזרעים כל חומר צריך נקיבה: משל"מ ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה והגדל; חזו"א ערלה א', ט"ז אות א'; א', י"ז; שביעית כ"ב, א'.
ויש אומרים שלדעת הרא"ש דין זרעים כדין אילנות: בית דוד ח"ב סי' א' דף א' ד"ה והרב, ולענ"ד; ערוה"ש חו"מ סי' ר"ב סעי' ז'; רש"צ פריד, נטעי הכרם ערלה עמ' צ"ג; הגר"ש ישראלי, במאמרו בספר זה פרק ב' סעי' י'.
15. יו"ד סי' רצ"ד, בהלכות ערלה.
16. ערלה פ"א מ"ב. ועי' תוי"ט שם, שהוכיח מפי' הרע"ב לחלה פ"ב מ"ב שלזרעים כל חומר צריך נקיבה.
17. טומאת אוכלין פ"ב הי"א. מדובר שם בזרעים. בהלכות מע"ש ונט"ר אין הראב"ד משיג על הרמב"ם האומר שכל חומר נחשב כנקוב ומשמע שמסכים לדבריו. ועי' משל"מ, ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה הגדל, ובית דוד סי' א' דף ג' ד"ה עוד, שדעת הראב"ד באילנות כר"ת. וצ"ע.
18. עי' רמב"ם גירושין פ"א ה"ח; תרומות פ"א הכ"ג; מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח; טומאת אוכלין פ"ב הי"א. בהלכות אלו מתייחס הרמב"ם לסוגיות שעל פיהן חלקו הראשונים בנושא זה, אך בשום מקום אינו מבחין בין חרס לעץ. ועי' הלכות כלים פי"ט ה"ב, שחרס צריך נקיבה.
19. מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח.
20. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע שרבינו עובדיה.
21. תרומות סי' נ"ז סעי' ח'.
22. או"ח סי' של"ו סעי' ח' ד"ה בין.
23. ח"ב סי' א' דף ג' ד"ה ודברי הרמב"ם; דף ד' ד"ה תבנא.
24. חו"מ סי' ר"ב סעי' ז'. ראה הע' 12 וצ"ע.
25. גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה אבן.
26. עי' חזו"א ערלה א', ט"ז אות א'; ובמאמרו של הגר"ש ישראלי בספר זה, פרק ב' סעי' ד'—ז',

א. לדעת רש"י[11] (לפי המשל"מ[27]) ר"ת[2] (לפי האג"ט[28], ה"בית דוד"[29] והגרצ"פ פראנק[1]) הרמב"ם[30], הראב"ד[17] והרמב"ן[4] — באילנות אין הבדל בין חרס לעץ.

ב. לדעת רש"י[11] (לפי הבנת כמעט כל הראשונים[31] והאחרונים[32]) רבינו ירוחם[13], הרא"ש[14], הטור[15], והרע"ב[16] — באילנות, חרס א"צ נקיבה ועץ צריך נקיבה.

ג. לדעת ר"ת בגיטין[2] (לפי הבנת הגר"א באו"ח[33], "כרם ציון"[34] והגר"ש ישראלי[35]) הר"ש[36] והאו"ז[33] — עץ אינו צריך נקיבה וחרס צריך נקיבה. לדעה זו, התלמוד הבבלי חולק על הירושלמי והלכה כבבלי.

להלכה

השו"ע[37] אינו מבחין בין חרס לעץ לענין ערלה. (ובזרעים[38] הוא מסתפק בין שיטת רש"י לר"ת בגיטין).

האחרונים הסתפקו בטעם דברי השו"ע בהלכות ערלה:

לדעת הגרש"ז אויערבך[39] השו"ע מסתפק באילנות כמו בזרעים והכרעתו שכל החומרים חייבים בערלה היא מספק, לחומרא, וא"כ לא יהיה ניתן להסתמך עליה לקולא למנין שנות הערלה.

ולדעת הגר"ע יוסף[40], השו"ע הכריע בוודאות שכל חומר חייב בערלה.

ה"אגלי טל"[41] הכריע אף הוא שבאילנות אין להבחין בין חרס לעץ, (ובזרעים הוא פוסק כר"ת, שעץ אינו צריך נקיבה וחרס צריך נקיבה).

החזו"א[42] פוסק כמו הרא"ש והטור — שחרס אינו צריך נקיבה לענין ערלה ועץ צריך נקיבה. (בזרעים[43] הוא פוסק כראב"ד, שכל חומר צריך נקיבה).

עד כה עסקנו בחיוב ערלה מן התורה. האם יש חיוב ערלה מדרבנן בעציץ הנחשב למנותק? בשאלה זו נחלקו הפוסקים:

27. משל"מ ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה עוד ראיתי.
28. קובץ ג' ס"ק י"א.
29. ח"ב סי' א' דף ג' ד"ה עוד.
30. מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח.
31. כך מוכח מקושיות הראשונים על רש"י מסוגיות העוסקות בזרעים.
32. שנו"א ערלה פ"א מ"ב; בהגר"א או"ח סי' של"ו סעי' ח'; יו"ד סי' רצ"ד ס"ק ס"ד; בית דוד ח"ב סי' א' דף ג' ד"ה עוד נראה; נטעי הכרם ערלה עמ' צ"ג; ובמאמרו של הגר"ש ישראלי בספר זה, פרק ד'.
33. סי' של"ו סעי' ח' ד"ה בין. ועי' בהגר"א חו"מ סי' ר"ב ס"ק ט"ז שפירושו זה הוא עיקר, וכ"כ הבית דוד ח"ב סי' א' דף א' ד"ה גם הגאון. וע"ע שביתת השבת מלאכת קוצר, באר רחובות אות י"ב; ברכת אליהו או"ח סי' של"ו ס"ק י' הע' 2.
34. הלכות פסוקות ערלה פרק ז' הע' 41.
35. במאמרו בספר זה, פרק ד'.
36. ערלה פ"א מ"ב, חלה פ"ב מ"ב. ועי' חזו"א שביעית כ"ב, א'.
37. יו"ד סי' רצ"ד סעי' כ"ו.
38. או"ח סי' של"ו סעי' ח'; חו"מ סי' ר"ב סעי' י"ב.
39. מנחת שלמה עמ' ת'.
40. מפרי הארץ ערלה עמ' ס"א.
41. מלאכת קוצר ג'-ד'.
42. דיני ערלה סעי' ל"ב.
43. שביעית כ"ב, א'.

עציץ חרס דקורטיבי

עציץ פח במשולה

לדעת החזו"א[42] — יש בו חיוב ערלה מדרבנן.
ולדעת הגרש"ז אויערבך[44] והגר"ש ישראלי[45] — אין בו חיוב ערלה כלל.

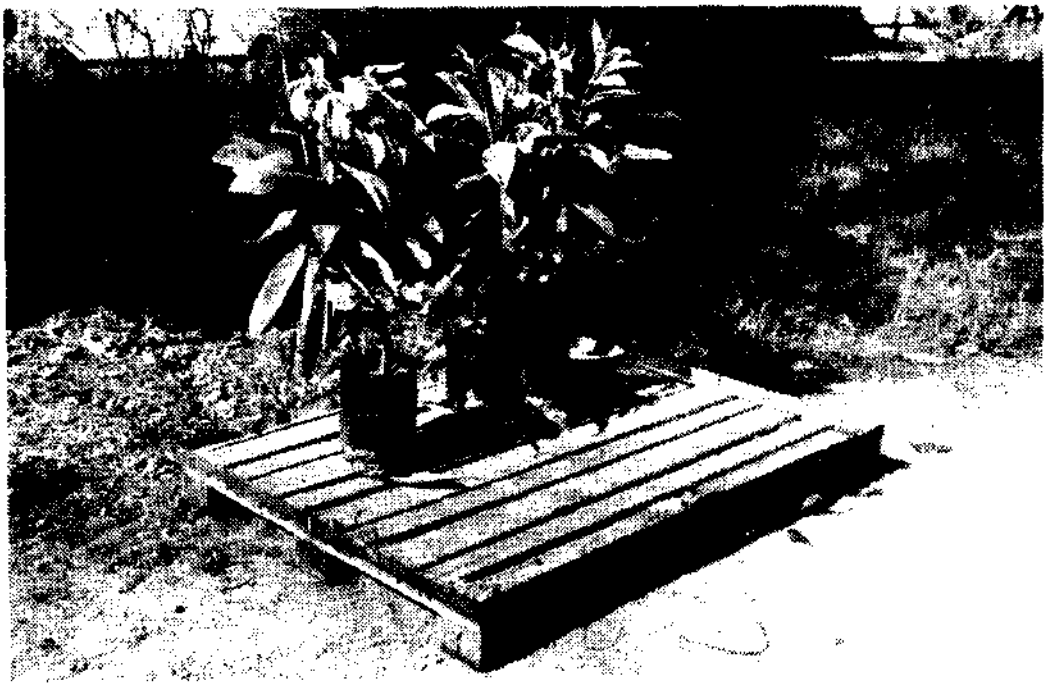
2. כלי מתכת

בימינו, כמעט ואין מגדלים עצים בעציצי חרס ועץ, אלא בקופסאות פח או בשקיות ניילון. לכן חשוב למצוא את ההגדרה לפיה נוכל לסווג את החומרים השונים.
בטעם חיוב ערלה בעציץ שאינו נקוב נחלקו המפרשים, כפי שראינו בפרק ב' (סעי' 2א).
לדעת האו"ז וסיעתו[46] — ישנה יניקה דרך דפנות העציץ, ולכן האילן נחשב למחובר.
לדעת המשנ"ר וסיעתו[47] — סופם של השורשים לנקוב את העציץ.
לדעת החזו"א — חומר שאינו עומד בפני חדירת שרשים אינו חומר חשוב להוות חציצה.
ולדעת כמה מפרשים ברעת רש"י[48] — בחרס, שהוא מין אדמה, מין במינו אינו חוצץ.
בדרך כלל, כל חומר שישנה יניקה דרכו, הוא גם חדיר לשרשים, אבל אין זה הכרחי.

בדין **כלי חרס ועץ חזקים ועבים** עד כדי כך שאין דרכם יניקה נחלקו האחרונים:
לדעת המשל"מ[49] וה"בית דוד"[50] — דינם כאינם נקובים. וכך מובא גם ב"כרם ציון"[51].
ולדעת הגרש"ז אויערבך[52] — אין מקום להבחנות, דלא פלוג רבנן.

בכלי מתכת ישנה מחלוקת דומה:
לדעת ר' אליהו גוטמאכר[53], החזו"א[42], הגריא"ה הרצוג[54], ה"גידולי ציון"[55], הגר"ש ישראלי[56] והגר"ע יוסף[57] — כלי מתכת נחשב למנותק מן התורה. וכך הורתה הרבנות הראשית בשנת השמיטה תשי"ט לענין עציצי פח[58].
לדעת הגרש"ז אויערבך[59] וה"ציץ אליעזר"[60] — יתכן שחייב בערלה מן התורה, דלא פלוג. והגרצ"פ פראנק[61] הסתפק בזה.

44. כרם ציון הלכות פסוקות שביעית פרק ג', גידולי ציון ס"ק ד'.
45. במאמרו בספר זה, פרק ה'.
46. הר"ש, הרע"ב, הב"י, הרש"ס, הגר"א והפנ"מ.
47. התפא"י, האג"ט, הדברי יחוקאל, הרב קוק, הגר"י סרנא והקהילות יעקב.
48. ראה פרק ב' הע' 43.
49. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה וזע דכלי גללים.
50. ח"ב סי' א' דף ד' ד"ה ומעתה.
51. הלכות פסוקות ערלה פרק ז', גידולי ציון ס"ק ה'.
52. ברקאי א' עמ' 171. ועי' מנחת שלמה עמ' ת', תי"ב.
53. בפירושו למשנה, כלאים פ"ז מ"ח.
54. מפרי הארץ ערלה עמ' ל"ד-ל"ט.
55. כרם ציון הלכות פסוקות ערלה פרק ז' ס"ק ה'.
56. במאמרו בספר זה, פרק ה' סעי' א'.
57. מפרי הארץ ערלה עמ' ס"ג.
58. בצאת השנה עמ' מ"ח סי' א' סעי' ג'.
59. מפרי הארץ ערלה עמ' מ"ו; מנחת שלמה עמ' ת', תי"ב. ברקאי ג' עמ' 171.
60. שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' י"ט סעי' ל"ט ס"ק ט'.
61. כרם ציון, הר צבי עמ' מ"ז-מ"ט. הגרצ"פ תולה את השאלה הזאת במחלוקת אם עש"נ חייב בערלה בגלל היניקה או בגלל חדירת השרשים.

שתילים על משטח עץ

שתילים מונחים על בלוקים

הצילומים נעשו במשתלת "דבורי־אור", כפר חיים
על כך ועל עזרתם הרבה נתונה להם תודתנו.

והגר״ש ישראלי[62] הוסיף, שיש מקום לחלק בין מתכת עמידה לבין מתכת העשויה להחליד, שסופם של השרשים לחדור דרכה לקרקע.

3. כלי אבן לסוגיהם

כלי אבן הם נדירים ולכן כמעט לא דנו בהם הפוסקים[63]. לדעת מומחים, האבן אינה חדירה למים אבל שרשי אילנות יכולים להבקיע אותה.
הפוסקים[64] שהתייחסו לכלי אבן הגדירו אותם ככלי מתכת.

בטון[65], לדעת מומחים, דומה לחרס בכך שהוא חדיר למים. כן הוא חדיר לשרשים חזקים, כאבן. אך אין ספק בכך שמידת החדירות שלו למים ולשרשים פחותה בהרבה מחרס ועץ, שבהם דנו הראשונים.
להלכה, הורתה הרבנות הראשית[66] בשנת השמיטה תשי״ט שבטון מנתק אף לאילנות.
בלוק, במבט ראשון ניתן לראות אותו כחרס, שכן ההוא נקבובי ואווירי כמותו ואף יותר. אך אין הדבר כך בהכרח. שכן הבלוק מורכב מגרגרי חצץ קטנים המודבקים זה לזה במלט, וא״כ, זהו חומר בלתי חדיר למים שבין חלקיו ישנם רווחים קטנים, ויתכן, א״כ, שדינו של הבלוק יהיה תלוי בדין צירוף נקבים, שיידון לקמן בפרק ה׳ (סעי׳ 3).
אספלט דומה לבטון, אם כי הוא חדיר מעט יותר למים ולשרשים.
אסבסט דינו, לענין שביעית, כאבן, והגדל בו נחשב למנותק[67].

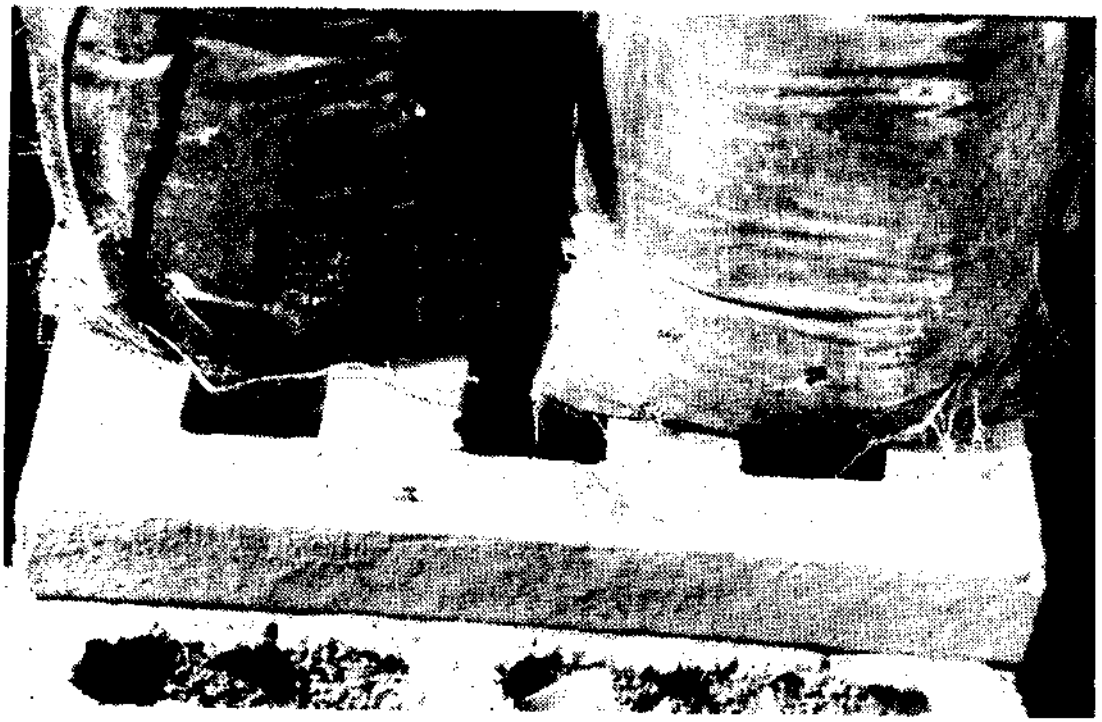
4. פלסטיק ומוצריו

כלי פלסטיק ושקיות נילון דומים בתכונותיהם לכלי מתכת, ואין הם חדירים למים או לשרשים, אם הם שלמים וחזקים[68].
לכתחילה הורו פוסקים רבים[69] להתייחס אליהם כאל כלי מתכת, לחומרא.
בדיעבד, לדעת הגר״ע יוסף[70] והגר״ש גורן[71] — יש להקל בשקיות פלסטיק, ולהגדיר אותן כנקובות למנין שנות ערלה.

62. בשיחה בע״פ.
63. עי׳ בשאלה ששאל ר׳ אבא מרי הירחי את הרא״ש, מנחת קנאות עמ׳ 108. שהסתפק בדינם של כלי אבן.
64. חי׳ ר׳ אליהו גוטמאכר כלאים פ״ז מ״ח; שביתת השבת קוצר ס״ק ט׳. ועי׳ שו״ת חלקת יעקב ח״ג סי׳ קס״ג. וע״ע תוס׳ חדשים ערלה פ״א מ״ב, שסלע אינו חדיר לשרשים.
65. בענין מרצפות, עי׳ במאמרו של הרב אליקים שלנגר, הליכות שדה 48 עמ׳ 23.
66. בצאת השנה עמ׳ מ״ח סי׳ א׳ סעי׳ ג׳ והע׳ 7.
67. מדריך שמיטה לגן הנוי פרק ז׳ סעי׳ וא; שביעית להלכה ולמעשה פרק ז׳ סעי׳ ג׳.
68. דעת מומחה.
69. הגר״מ אליהו, הארץ ומצוותיה עמ׳ צ״ד; הגר״ש גורן, תחומין א׳ עמ׳ 153. ועי׳ שו״ת חלקת יעקב ח״ב סי׳ קס״ז, שהדבר תלוי בחומר הגלם ממנו מיוצר הפלסטיק. והגר״נ קרליץ הורה, לענין שביעית, שפלסטיק קשיח דינו כמתכת: שביעית להלכה ולמעשה פרק ז׳ הע׳ 8; מדריך שמיטה לגן הנוי פרק ז׳ סעי׳ וא.
70. מפרי הארץ ערלה עמ׳ ס״א. מעיקר הדין הוא נוטה להקל בפלסטיק, אך כתב להחמיר לכתחילה.
71. תחומין א׳ עמ׳ 157.

אריג נילון במשתלה. ניתן לראות את העשבים ששרשיהם חדרו דרכו לקרקע

שתילים על מישטח בטון מוגבה

ולדעת הגר"ש ישראלי[72] וה"מנחת יצחק"[73] — יש להחמיר מספק.

כלי קל־קר, דינם ככלי פלסטיק לכל דבר, כי תכונותיהם, לדעת מומחים, זהות.

במשתלות רבות ישנם **אריגי נילון** חזקים וצפופים, המשמשים כמשטח מנתק. אריגים אלו חדירים למים ולשרשים יותר מחרס ועץ, ולכן מסתבר לומר שאינם מנתקים.

בהגהות אשר"י[74] נאמר: "**אם הפסיקו לגמרי, בעצים או בבגד, דפסיק יניקתו לגמרי** — שייך בו תלישה ונטיעה מדאורייתא".

מדבריו משמע, שבגד אכן מנתק[75], אך לא ברור באיזה בגד דיבר, אם בבגד בד ארוג או בבגד עור שהוא אטום יותר.

5. שקיות נילון

במקרים רבים יכולים שרשי האילן לפרוץ את שקית הנילון במשך הזמן ולחדור לקרקע. מה יהיה, א"כ, דינם של אותם **צמחים היכולים לפוצץ את השקית?**

שאלה זו תלויה במחלוקת שהובאה לעיל[76] בסעי' 2, בטעם חיוב ערלה בעציץ שאינו נקוב:

לפי האו"ז[46] וסיעתו, הסובר שהדבר נובע מהיניקה — דינם כעציצים שאינם נקובים, כי אין יניקה **דרך** החומר.

לפי החזו"א, התולה זאת בחדירות החומר לשרשים — דינם כעציצים שאינם נקובים, כי החומר אינו חדיר.

ולפי המשנ"ר וסיעתו[47], הסוברים שהדבר נובע מאפשרות השרשים לחדור בפועל — יש לדון את העציץ ע"ש סופו ולהחשיבו לנקוב.

לדעה זו יש לברר, האם ישנה הגבלת זמן לאפשרות חדירת השרשים? האם חדירת שרשים הצפויה בעוד ארבע שנים, מעבר לשנות הערלה, תחשיב אף היא את הצמח למחובר מעכשיו[77]?

72. כך הורה לנו בשיחה בע"פ, והוסיף, שספק זה נחשב לספק "חסרון ידיעה", שאינו מצטרף לספק ספיקא.
73. ח"ח סי' צ"ב סעי' ד'.
74. שבת פרק ח' סי' ב' ד"ה אעפ"י. דבריו הובאו להלכה ע"י הפוסקים: ראה פרק ו' סעי' 2.
75. עי' שו"ת משנת יוסף ח"ב סי' י"ב ד"ה איברא.
76. ראה פרק ב' סעי' 2א.
77. ראה במאמרו של הרב יעקב אריאל בספר זה: "משתלה מנותקת בשביעית".

פרק ד' — עציצים מוגבהים

חיבור אילן לקרקע דרך האויר

הקדמה

במשתלות רבות מקובל להגביה את העציצים מן הקרקע, במטרה להרחיק את השתילים מהשפעת מזיקים הנמצאים בקרקע או מסיבות אחרות.

מתעוררת לפנינו השאלה: האם שתיל הנטוע בעציץ נקוב המוגבה מהקרקע נחשב כנטוע לענין ערלה או לא?

שאלה זו תלויה בחקירה שהובאה לעיל בפרק ב', בגדר עציץ נקוב:

אם הוא מטעם יניקה — יהיה דין עציץ מוגבה תלוי בהתייחסות ליניקה המועטה שדרך האויר[1].

אם הוא מטעם ביטול הכלי — מסתבר שכלי הנמצא באויר או בתנועה אינו מתבטל לקרקע[2].

ואם הוא משום חדירת שרשים — הרי שרשים אינם יכולים לעבור דרך מקום החשוף לאור[3].

לקמן נביא מספר סוגיות העוסקות בעציץ נקוב המוגבה מהקרקע ובחיבור באויר, וננסה להשוותן לענין ערלה.

1. תרומות ומעשרות בספינה

המשנה (חלה פ"ב מ"ב) עוסקת בדין תבואה שגדלה בספינה הנמצאת במים ומוגבהת מקרקע הים: "עפר חו"ל שבא בספינה לארץ — חייב במעשרות ובשביעית. אמר ר' יהודה: אימתי? בזמן שהספינה גוששת".

לדעת כל המפרשים מדובר בספינה נקובה[4] או בספינה העשויה מחומר הנחשב לנקוב[5].

במשנה נאמר **"עפר חו"ל"**. האם המחלוקת בין ר' יהודה לרבנן היא גם בעפר א"י? בשאלה זו[6] נחלקו המפרשים:

1. להבנת ההיבט המרעי של היניקה דרך האויר, ראה מאמרו של מר דב אורלוב בספר זה.
2. אג"ט קוצר ו', י"ט.
3. עי' ר"ח שבת פ"א ע"ב.
4. רע"ב שם ועוד.
5. רש"י גיטין ז' ע"ב ד"ה עפר חו"ל; תוס' שם ד"ה עציץ ועוד. ראה פרק ד' סעי' 1.
6. עי' שו"ת משנת יוסף ח"ב סי' י"ב; מעדני ארץ תרומות א' כ"ג אות ב'; כרם ציון אוצר התרומות, גידולי ציון עמ' ת"-תי"ב. ועי' אמונת יוסף חלה פ"ב ה"ב ד"ה עפר, שהביא את התוספתא תרומות פ"ב הי"ב: "ספינה הבאה מחו"ל לארץ והיו בה פירות. מחוט ולפנים — אם היא גוששת, חייבת לפי חשבון... ר' אליעזר אומר: עפר א"י, כל מקום שהוא חייב לפי חשבון". והגירסא באור הגנוז ובתוספתא כפשוטה היא: "עפר חו"ל חייב לפי חשבון".

לדעת המאירי[7], רבינו קרשקש[8] והפנ"מ[9] — המחלוקת היא בעפר חו"ל דוקא. ואם העפר שבספינה הוא מא"י, מודה ר' יהודה שחייב בתרו"מ בכל מקרה. וכנראה זוהי גם דעת התוס'[10], הריבמ"ץ[11] והרש"ס[9].

לדעת המשל"מ[12], ספר ניר[13] והחזו"א[14] — המחלוקת היא בעפר א"י ג"כ.

והרב יוסף ניסן לשיצנסקי[15] כתב ששאלה זו שנויה במחלוקת בין הבבלי לירושלמי.

מה נפסק **להלכה** במחלוקת שבין ר' יהודה לחכמים?

לדעת הרמב"ם[16], האו"ז[17] והמאירי[18] — הלכה כר' יהודה, מפני ש"כל מקום שאמר ר' יהודה אימתי... אינו אלא לפרש".

התוס'[19] מעלה אפשרות שהלכה כחכמים, מפני שבברייתא ובגמרא בגיטין משמע שהם חולקים על ר' יהודה. וכך סוברים[20] גם הר"ש והרא"ש.

בדעת התוס' נחלקו האחרונים:

לדעת החזו"א[21] והגרי"מ טוקצ'ינסקי[22] — התוס' פוסקים כר' יהודה אך מבחינים בין ספינה לעציץ מוגבה.

ולדעת האג"ט[23] — התוס' פוסקים כחכמים.

2. תרומות ומעשרות בעציץ מוגבה

עציץ נקוב המונח במקום מוגבה שונה מספינה בשני דברים: הוא נייח ולא נייד ובינו לבין הקרקע נמצא אויר ולא מים.

7. חלה פ"ב מ"ב; גטין ז' ע"ב ד"ה עפר.
8. בחידושי הריטב"א, גיטין ז' ע"ב ד"ה אמר ר' זירא.
9. ירושלמי חלה פ"ב ה"ב ד"ה במחלוקת. בירושלמי שם נאמר: "במחלוקת: כל מקום אשר תדרוך כף רגליכם בו לכם יהיה. אין בכלל אלא מה שבפרט, וכר' יודא". לדעת הפנ"מ, הריבמ"ץ והרש"ס מתייחס דיון זה למשנה, ומכאן מסיק הפנ"מ שהמחלוקת היא בעפר חו"ל.
10. גיטין ז' ע"ב ד"ה הא. עי' תוס' הרא"ש שם המביא את דברי התוס' אך משמיט את המילים "עפר חו"ל".
11. חלה פ"ב מ"ב.
12. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע שרבינו עובדיה.
13. חלה פ"ב ה"ב ד"ה רבנן דקיסרין. לדעתו אין ראיה מוכרחת מן הירושלמי להעמיד את המחלוקת בעפר חו"ל. ולהיפך, מהמשך הירושלמי, המשוה ספינה לעציץ נקוב שע"ג יתדות, משמע דעפר חו"ל לאו דוקא. וכן יש להוכיח מהגמרא בגיטין ז' ע"ב ומהראשונים שהשוו סוגיא זו לסוגיות בשבת ובפרוזבול. ועי' בהגר"א לירושלמי, שלפי גירסתו אין הירושלמי מבאר את המחלוקת שבמשנה.
14. שביעית ג', ל"א, ד"ה ועיקרי.
15. כרם ציון אוצר התרומות עמ' תל"ח-ת"מ.
16. תרומות פ"א הכ"ג.
17. ח"א סי' שי"ג.
18. חלה פ"ב מ"ב; גיטין ז' ע"ב ד"ה ממה.
19. גיטין ז' ע"ב תוד"ה אמר, עציץ; שבת פ"א ע"ב ד"ה והניחו.
20. בפירושם למשנה, חלה פ"ב מ"ב, לדעתם ר' יהודה בא לחלוק.
21. ערלה א', ט"ז אות י'.
22. ספר השמיטה עמ' צ"ט.
23. קוצר ס"ק ד' אות ו'.

בהשוואה שבין המקרים דנה הגמרא (גיטין ז' ע"ב) "אמר ר' זירא: עציץ נקוב המונח ע"ג יתדות — באנו למחלוקת ר' יהודה ורבנן. אמר רבא: דילמא לא היא! עד כאן לא קאמר ר' יהודה התם, אלא בספינה העשויה לברוח[24], אבל עציץ, שאינו עשוי לברוח — לא. אי נמי: עד כאן לא קאמרי רבנן התם אלא בספינה, דלא מפסיק אוירא, דמיא כארעא סמיכתא דמיא. אבל עציץ, דמפסיק אוירא — לא".

להלן נסכם את מחלוקת האמוראים בדעת ר' יהודה:

לדעת ר' זירא, עציץ מוגבה נחשב למנותק, ואף אם הוא נייח.

לפי הדיחוי הראשון של רבא, עציץ מוגבה הוא מחובר, ורק דבר מוגבה ונייד נחשב למנותק.

ולפי הדיחוי השני של רבא עציץ מוגבה נחשב למנותק (אף לדעת חכמים).

שאלה זו נידונה גם בירושלמי (חלה פ"ב ה"ב) "ר' הילא בשם ר' אלעזר: הקונה עציץ נקוב — ... קנה לחייבו למעשרות ולשביעית, ואפילו נתון ע"ג יתדות. ואפילו ר' יהודה מודי בה. מה בינו לבין הספינה? ספינה עולה ויורדת היא וזה במקומו הוא". והיינו כמו הדיחוי הראשון של רבא.

במסקנת הסוגיא בדעת ר' יהודה נחלקו הראשונים:

התוס'[19] נוקט כדיחוי הראשון של רבא, שעציץ מוגבה נחשב למחובר, ועציץ נייד נחשב למנותק.

הרמב"ם אינו מביא את הסוגיא להלכה, ודעתו תתברר מתוך סוגיות אחרות שיובאו לקמן.

3. הגבהת עציץ בשבת

נאמר בגמרא (שבת פ"א ע"ב): "אמר ריש לקיש: צרור[25] שעלו בו עשבים מותר לקנח בה... אמר אביי: פרפיסא[26]... היה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתדות חייב משום תולש".

לפנינו דיון אם יש איסור תורה משום קוצר בהרמת עציץ נקוב[27] מעל הקרקע. ואם נאמר שיש איסור תורה בכך — ניתן יהיה להסיק שעציץ נקוב הנמצא באויר אינו נחשב מחובר לקרקע.

בהסברת הסוגיא נאמרו שני כיוונים:

לדעת רש"י[28], תוס'[29], הר"ן[30], המאירי[31] והגהות אשר"י[32] — יש בזה איסור דרבנן.

24. עי' דברי יחזקאל סי' ב' ס"ק י' ודבר אברהם סי' כ"ה ס"ק ו', שדנו בהגדרת "נייד" לעניין זה, אם הוא מצד שדרכו לנוע או מצד שהוא נע בפועל. והדבר אברהם שם הוסיף, שדבר נייד שאינו מוגבה — נחשב למחובר.
25. לדעת הערוך, ערך "צרור", צרור הוא אבן. ולדעת ה"דברי יחזקאל" סי' ב' ס"ק ו', וההזו"א, ערלה א', ט"ז אות ג', המדובר בצרור עץ.
26. לדעת רש"י, פרפיסא הוא עציץ נקוב או סל מעלי דקל, ולדעת הרמב"ם, פרפיסא הוא גבשושית.
27. לדעת רוב המפרשים צרור, פרפיסא ועציץ נקוב דינם שווה. אך יש שחילקו ביניהם: האו"ז, סי' נ"ז בדעת הריב"א; כית יחזקאל גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה אכן (בדעת הרמב"ם).
28. שבת פ"א ע"ב ד"ה חייב, האי.
29. גיטין ז' ע"ב ד"ה דילמא. שבת פ"א ע"ב ד"ה והניחו.
30. חידושי הר"ן שבת פ"א ע"ב ד"ה האי, חייב.
31. שבת צ"ה ע"ב ד"ה צרור.
32. פרק ח' סי' ב' ד"ה אעפ"י.

לדעת ר"ח[33], הערוך[34], הריב"א[35] והרמב"ם[36] — יש בזה איסור תורה.

לדעה הראשונה, הסוברת שהוא איסור דרבנן, שני נימוקים:

לדעת הגהות אשר"י[32] ותוס' בגיטין[29] — בעציץ נקוב יש יניקה מועטה גם כשהוא באויר, ולכן אין בהגבהתו משום ביטול החיבור.

ולדעת המאירי[31] — עציץ נקוב המונח על הארץ אינו נחשב כמחובר לקרקע לגמרי, ולכן אין בהגבהתו משום ביטול החיבור. לדעתו, עציץ מוגבה נחשב למנותק לגמרי.

לדעה השניה, הסוברת שהוא איסור תורה — שני נימוקים:

לדעת ר"ח[33] והערוך[34] — עציץ נקוב הנמצא במקום ששרשיו עתידים להתחבר לקרקע נחשב למחובר, וביטול אפשרות זו ע"י הגבהת העציץ הוא ביטול החיבור.

לדעת הריב"א[35], עפ"י הבנת האו"ז — יניקה על האדמה עושה חיבור, ובאויר אין חיבור. בהגבהת העציץ מן הקרקע מתבטל החיבור, ולכן יש בזה איסור תורה.

הרמב"ם[36] אומר שהגבהת גבשושית בשבת אסורה מן התורה. ואת דברי ר"ל, המתיר לקנח בצרור שעלו בו עשבים, אין הוא מביא להלכה.

בהסבר דעתו נחלקו האחרונים:

לדעת האג"ט[37], ה"דבר אברהם"[38] וה"בית דוד"[39] — הרמב"ם סובר שעציץ מוגבה נחשב למנותק.

לדעת ה"דברי יחזקאל"[40] — אמנם עציץ מוגבה נחשב למחובר מפני שהוא יונק מעט, אבל גם בצמצום היניקה יש איסור תורה משום "קוצר".

לדעת הגר"י סרנא[41] — אמנם עפר מוגבה נחשב למחובר, אבל מעשה ההגבהה הוא מעשה תלישה, מפני שאז העפר אינו בטל לקרקע שתחתיו.

להלכה נפסק בשו"ע[42] כדעה הראשונה, שאין בהגבהת העציץ איסור תורה, ולכן "צרור שעלו בו עשבים, מותר לקנח בו (משום כבוד הבריות).

טעם הדבר מוסבר באחרונים[43] דהיינו כשיטת התוס' והגהות אשר"י, שישנה יניקה אף דרך האויר.

4. העברת עציץ באויר — בהלכות כלאים

נאמר במשנה (כלאים פ"ז מ"ח): "עציץ נקוב מקדש בכרם ושאינו נקוב אינו מקדש (אבל אסור מדרבנן) המעביר עציץ נקוב בכרם, אם הוסיף במאתים — אסור".

33. שבת פ"א ע"ב ד"ה אמר אביי.
34. ערך פרפיסא. מובא באו"ז הלכות שבת סי' נ"ו.
35. מובא באו"ז סי' נ"ו.
36. שבת פ"ח ה"ד. בהסבר השמטת דברי ר"ל ראה פרק ז' סעי' 1.
37. קוצר ס"ק ו'.
38. סי' כ"ה ס"ק ג'.
39. סי' א' דף ד' ד"ה ועוד.
40. סי' ב' ס"ק ב'.
41. בית יחזקאל גיטין סי' ו' סעי' א' ד"ה ולפי"ז, וא"כ.
42. או"ח סי' שי"ב סעי' ג'.
43. מג"א שם ס"ק ג' ועי' לבו"ש ופמ"ג שם; אג"ט זורע ס"ק י"א, בה"ל סי' של"ו סעי' ח' ד"ה אפילו.

לדעת כל המפרשים, לכתחילה אסור להעביר עציץ נקוב בכרם מפני שחז"ל גזרו איסור כלאים אף במצע מנותק[44]. ונחלקו המפרשים בהסבר הסיפא, האוסרת בדיעבד את מה שגדל בעציץ:

לדעת הרע"ב[45] — מדובר בהעברת העציץ באויר הכרם, והוא נאסר, מפני שיש חיבור באויר ואולי אף אף בתנועה.

לדעת הרמב"ם[46], הר"ש[47], והשו"ע[48] — מדובר בשהניח את העציץ בקרקע הכרם אבל אם לא הניח — אינו אוסר, מפני שאין חיבור באויר.

בתוס' אנ"ש[47] מובאת קושייתו של בעל "אומץ יוסף", שכן דעת השו"ע התבארה לעיל סעי' 3, שיש חיבור באויר, ומדוע הסביר כאן כמו הרמב"ם, הסובר שאין חיבור באויר?

אך נראה שיש להבחין בין עציץ המונח ע"ג יתדות, הנחשב מחובר לדעה זו, לבין עציץ הנמצא בתנועה[49], כפי שראינו בדברי רבא בסוגיא בגיטין (ראה לעיל סעי' 2).

5. עציץ מוגבה — לענין פרוזבול

שנינו בגמרא (גיטין ל"ז ע"א) "תני הלל: אין כותבין פרוזבול אלא על עציץ נקוב בלבד...לא צריכא, דמנח אסיכי".

התוס'[50] והרא"ש[51] מוכיחים מסוגיא זו שעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות נחשב מחובר. וכך נוקטים גם הר"ן[52] והטור[53].

הרי"ף[54] והרמב"ם[55] לא מביאים את הדין הזה להלכה, ונחלקו הפוסקים בטעם הדבר:

44. מנחות ע' ע"א; רמב"ם כלאים פ"א ה"ב ופ"ה הט"ז; שו"ע יו"ד סי' רצ"ו סעי' י"ב.
45. לדעת הרע"ב בפירושו למשנה, נאסר רק הירק שבעציץ ולא הגפנים: התוי"ט מסביר שמעיקר הדין הכל מותר, והאיסור הוא מדרבנן. המשנ"ר מסביר שהעציץ נאסר, משום שהוא טפל לכרם, אבל הכרם אינו נאסר, משום שאינו טפל לעציץ. והמלא"ש (וכן דעת ההו"ע בתוס' אנ"ש) מסביר שהעציץ נאסר מפני שהוסיף מאתים בין כל הגפנים, אבל הגפנים לא נאסרות מפני שכל אחת מהן לא הוסיפה מאתים כשהיה העציץ לידה.
46. בפיה"מ ובהלכות כלאים פ"ח הכ"ג.
47. בפירושו למשנה.
48. יו"ד סי' רצ"ו סעי' י"ז. וכן בערוה"ש שם סעי' ל', ל"ב.
49. עי' דבר אברהם סי' כ"ה ס"ק ז'. הסבר זה אפשרי בדעת השו"ע. אך בדעת הר"ש קשה לחלק בין עציץ מוגבה לעציץ בתנועה, שכן בפירושו למשנה בחלה (ראה סעי' 1) הוא אומר שר' יהודה בא לחלוק. ובפירושו למשניות בעוקצין (ראה סעי' 6,7,9,10) הוא נוקט שיש חיבור באויר, כחכמים. וקשה לומר שהוא סובר שר' יהודה חולק, ואעפ"כ, הלכה כמותו עפ"י הדיחוי הראשון של רבא, המחלק בין עציץ מוגבה לספינה בתנועה. וצ"ע.
50. גיטין ז' ע"ב ד"ה דילמא.
51. תוס' הרא"ש שם ד"ה דילמא; פסקי הרא"ש פרק ד' סי' ט"ו.
52. בפירושו לרי"ף גיטין דף י"ט ע"ב ד"ה ואם.
53. חו"מ סי' ס"ז.
54. גיטין פרק ד' דף י"ט.
55. הל' שמו"י פרק ט'.

לדעת המנ"ח[56], האג"ט[57], ה"דבר אברהם"[58] וה"בית דוד"[59] — הרמב"ם הולך כאן לשיטתו שעציץ מוגבה נחשב למנותק[60].

וה"דברי יחזקאל"[61], הסובר שהרמב"ם מגדיר עציץ מוגבה כמחובר, אומר שהרמב"ם השמיט את ההלכה הזאת מפני שהיא נכללת בהלכה אחרת שנאמרה שם[62]: "השאילו מקום... כותבין עליו פרוזבול". ואף כאן הקרקע מושאלת ללווה לצורך יניקת הצמח שבעציץ.

המאירי[63], אף שאינו דוחה את הסוגיא הזאת מההלכה, סובר שעציץ מוגבה נחשב מנותק ומתרץ שלענין פרוזבול הקלו[64].

להלכה, השו"ע[65] מביא את דעת התוס', שעציץ מוגבה נחשב מחובר לענין פרוזבול.

6. עציץ מוגבה — בדיני טומאת אוכלין

נאמר בתוספתא (עוקצין פ"ב ה"ז) "עציץ נקוב שנתנו ע"ג שתי יתדות, אפילו גבוה מעל הארץ אמה, אינו מכשיר את הזרעים (מפני שדינם כזרועים בקרקע).

תוספתא זו מובאת בר"ש[66] בפירושו למשנה, אבל הרמב"ם[67] אינו מביא אותה להלכה.

לדעת ה"דברי יחזקאל"[68] — הלכה זו מובאת ברמב"ם בצורה אחרת.

ולדעת האג"ט[69] ה"דבר אברהם"[70] וה"בית דוד"[71] — הרמב"ם דוחה אותה מההלכה.

7. חיבור הנוף — בדיני טומאת אוכלין

נאמר במשנה (עוקצין פ"ב מ"ט): "קישות שנטעה בעציץ והגדילה ויצאת חוץ לעציץ — טהורה. אמר ר' שמעון: "מה טיבה ליטהר? אלא הטמא בטומאתו והטהור בטהרתו".

במשנה לא מבואר באיזה עציץ מדובר ומה בכך שהענפים יוצאים החוצה.

בתוספתא (עוקצין פ"ב ה"ח) הדבר מפורש יותר: "היה משקה בעציץ שאינו נקוב ונפלו משקין על גבי הקישות ונטמאת, הגדילה ויצאת חוץ לעציץ — טהורה".

56. מצוה ל"ב מלאכת קוצר.
57. קוצר ס"ק ו', אות ה'.
58. סי' כ"ה ס"ק ג'.
59. סי' ב' דף ד' ד"ה ומעתה.
60. וכך מסביר הרש"צ פריד, נטעי הכרם עמ' ק"ב.
61. סי' ג' ס"ק ח'.
62. רמב"ם שמו"י פ"ט הי"ט.
63. גיטין ז' ע"ב ד"ה ממה.
64. בהסבר דבריו עי' נטעי הכרם שם. ועי' מאירי שבת פ"א ע"ב ד"ה זה.
65. חו"מ סי' ס"ז סעי' כ"ב.
66. עוקצין פ"ב מ"י.
67. הלכות טומאת אוכלין פרק ב'.
68. סי' ג' ס"ק א'. לדעתו, הדבר נרמז ברמב"ם, טומאת אוכלין פ"ב ה"ט, באמרו: "עש"נ...הרי הוא בארץ". ולא חילק בין מונח על הקרקע לבין מוגבה.
69. קוצר ס"ק ו' אות כ"ג.
70. סי' כ"ה ס"ק ד'.
71. סי' ב' דף ד' ד"ה ועוד.

ונחלקו הראשונים בפירוש המשנה:

לדעת הר"ש[72], הראב"ד[73], רש"י[74], תוס'[75] והרע"ב[72] — מדובר בעציץ שאינו נקוב, וקמ"ל שהצמח כולו מתחבר לקרקע ע"י יניקת הענפים שיצאו החוצה, מפני שיש חיבור באוויר.

לדעת הרמב"ם[76] מדובר בעציץ נקוב. וקמ"ל שאעפ"י שהענפים יצאו החוצה הם מחוברים לעציץ.

בדעת הרמב"ם בעציץ שאינו נקוב נחלקו נושאי כליו:

לדעת הכס"מ[77], האג"ט[78] וה"חזון נחום"[72] — הצמח נחשב למנותק.

ולדעת המשל"מ[79] וה"דברי יחזקאל"[80] — הצמח נחשב למחובר, כפי שמוכח מהתוספתא.

8. חיבור הנוף — ברירי מעשרות

נאמר בגמרא (גיטין כ"ב ע"א): "עציץ... נקבו בארץ ונופו בחו"ל — אביי אמר: בתר נקבו אזלינן. רבא אמר: בתר נופו אזלינן (ודינו כחו"ל) ... כי פליגי — בדלא אשרוש"[81].

ניתן להסביר את דברי רבא בשני כיוונים:

א. הנוף יונק מן הארץ ולכן הוא נחשב כמחובר למקום שמעליו הוא נמצא. בדרך זו הולכים התוס'[82].

ב. הנוף אומנם מחובר לקרקע דרך העיקר הנמצא בחו"ל אבל דינו נקבע לפי המקום בו הוא נמצא[83].

הרמב"ם[84] פוסק להלכה כרבא, שהולכים אחר הנוף, ובהסבר דעתו נחלקו האחרונים:

לדעת המשל"מ[85] — מפני שהנוף יונק מהקרקע ונחשב מחובר מצד עצמו.

ולדעת ה"בית דוד"[86] — מפני שדין הנוף נקבע עפ"י מקומו.

72. בפירוש המשנה בעוקצין.
73. טומאת אוכלין פ"ב ה"ט.
74. חולין קכ"ח ע"א ד"ה קישות.
75. שם ד"ה אלא.
76. בפיה"מ ובהלכות טומאת אוכלין פ"ב ה"ט.
77. טומאת אוכלין פ"ב ה"ט. לדעתו, התוספתא עוסקת בענין אחר.
78. קוצר ס"ק ו' אות ו"ז. לדעתו, התוספתא היא אליבא דרבנן, והלכה כר' יהודה.
79. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה והנה. המשל"מ תמה שם מדוע הרמב"ם אינו מביא את התוספתא להלכה. ועי' שם ד"ה ודע שאף שכתבנו.
80. סי' ג' ס"ק א"ב'.
81. אם השריש בארץ הדבר מפורש במשנה (מעשרות פ"ג מ"י): "תאנה... עומדת בארץ ונוטה לחו"ל... — הכל הולך אחר העיקר".
82. גיטין כ"ב ע"א ד"ה בתר; חולין קכ"ח ע"א ד"ה קישות. ועי' אג"ט קוצר ס"ק ו' אות ב'.
83. עי' מעשרות פ"ג מ"י: "... ובערי מקלט הכל הולך אחר הנוף, ובירושלים הכל הולך אחר הנוף".
84. תרומות פ"א הכ"ג.
85. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע שכל אלו.
86. סי' ב' דף ה' ד"ה גם. כנראה, הרמב"ם הולך לשיטתו שגדר עציץ נקוב הוא ביטול הכלי ולא יניקה, ולכן מקומו של הנוף קובע יותר ממקום יניקת העיקר.

9. חיבור באויר באלכסון — בדיני טומאת אוכלין

נאמר במשנה (עוקצין פ"ב מ"י) "מלאהו (לעציץ) בעפר עד שפתו — הרי הוא כטבלא שאין לה לזביז".

בהסבר דינה של הטבלא נחלקו המפרשים: לדעת הרמב"ם[87] — טעם הדבר הוא משום "ביטול כלי", כפי שראינו בפרק ב'.

ולדעת הר"ש[88] והרע"ב — היינו "הואיל ורואה את האויר מד' רוחות". וכוונתם לומר שיש קשר של יניקה באלכסון בין העפר או הצמחים שעל גבי הטבלא לבין קרקע העולם.

בתוספתא[89] (עוקצין פ"ב ה"ח) משמע כדעת הרמב"ם: "טבלא שיש לה לבזבזין והטה על צדה — מכשרת את הזרעים". אך הן הרמב"ם והן הר"ש גורסים שם: "אינה מכשרת".

לדעת הרמב"ם טעם הדבר הוא, מפני שההטיה מבטלת אותה מתורת כלי.

ולדעת הר"ש, מפני שבכך נוצר "קשר עין" המאפשר יניקה בין העפר שבטבלא לקרקע העולם.

החזו"א[90] מדגיש שחיבור באויר באלכסון קיים רק בשרשי הצמח. אבל חיבור הנוף לקרקע קיים רק במאונך.

10. נקב מן הצד — בדיני טומאת אוכלין

נאמר בתוספתא (עוקצין פ"ב ה"ז): "עציץ נקוב... מן הצד — הרי זה מכשיר את הזרעים... אם יש על הנקב עפר כל שהוא — אינו מכשיר את הזרעים". ונחלקו הראשונים בדין נקב הנמצא בצד העציץ[91]:

לדעת רש"י[92], הר"ש[93], הרשב"א[94] והראב"ד[95] — נקב מן הצד מועיל. וכך מובא בב"י[96].

ולדעת המאירי[97] — אין נקב מן הצד מועיל.

הרמב"ם אינו מביא את התוספתא להלכה, ובדעתו נחלקו האחרונים:

לדעת האג"ט[98] והחזו"א[99] — הרמב"ם סובר שאין נקב מן הצד מועיל, כמאירי.

וה"דברי יחזקאל"[100] נוטה לומר בדעת הרמב"ם שנקב מן הצד מועיל.

87. בפיה"מ שם ובהלכות טומאת אוכלין פ"ב הי"ב.
88. בפירוש המשנה שם.
89. התוספתא אינה מובאת להלכה בהלכות טומאת אוכלין. וצ"ע.
90. ערלה א', ט"ז אות ב'. וכך כתב הגר"ש גורן, תחומין א' עמ' 158.
91. נושא זה יידון בפירוט בפרק ה' סעי' 2.
92. שבת צ"ה ע"ב ד"ה עציץ נקוב.
93. עוקצין פ"ב מ"י.
94. שו"ת הרשב"א ח"א סי' שמ"א.
95. הלכות טומאת אוכלין פ"ב הי"א.
96. או"ח סי' של"ו ד"ה ואיסור.
97. שבת צ"ה ע"ב ד"ה יראה.
98. קוצר ס"ק ו' אות י"ג.
99. ערלה א', ט"ז אות ב'.
100. סי' ב' ס"ק ו'.

11. סיכום שיטות הראשונים

כפי שראינו בסוגיות שהובאו לעיל, שאלת עציץ מוגבה או החיבור באויר שנויה במחלוקת בין הראשונים. ישנו קושי לעמוד על שיטות הראשונים מפני שלא ברור אם דעתם בסוגיא מסויימת נובעת משיקול הקשור בנושא זה או מקביעה עקרונית ביחס לשאלת החיבור באויר.

מתוך עיון בדברי הראשונים ניתן לראות שתי שיטות:

מדברי רש"י[101], התוס'[102], הר"ש[103] והרא"ש[104] נראה שיש חיבור באויר לכל דיני התורה, מפני שיש יניקה אף דרך האויר.

מדברי המאירי[105] נראה שעציץ מוגבה נחשב למנותק לכל דיני התורה מלבד פרוזבול, שהוא מדרבנן.

יש ראשונים שבנושא אחד אמרו שיש חיבור באויר ולא הביעו את דעתם בנושאים אחרים: הגהות אשר"י — לענין שבת, הר"ן והטור — לענין פרוזבול, הראב"ד — לענין טומאת אוכלין[106] והרשב"א — לענין נקב מן הצד.

ויש שהגדירו עציץ מוגבה כמנותק לענין שבת: הערוך, ר"ח והריב"א.

הרמב"ם לא הביע דעה מפורשת בנושא זה ולא הביא להלכה את הסוגיא בגיטין בדין עציץ המונח ע"ג יתדות. מאידך, בכל הסוגיות שהוא מביא להלכה הוא נוקט כדעה הסוברת שעציץ מוגבה הוא מנותק. ואת המקורות האומרים בפירוש שיש חיבור באויר אין הוא מביא להלכה.

מכאן למדו המנ"ח[107], האג"ט[108], ה"דבר אברהם"[109] וה"בית דוד"[110], שהרמב"ם סובר באופן עקבי שאין חיבור באויר, וכנראה, זוהי גם דעת הכס"מ[77] וה"חזון נחום"[72]. לדעתם, הרמב"ם השמיט את המקורות המורים שיש חיבור באויר, מפני שהוא מעמיד אותם כרבנן דר' יהודה, שאין הלכה כמותם.

לעומת זאת, דעת המשל"מ[111] וה"דברי יחזקאל"[112] היא, שלא יתכן שהרמב"ם יתעלם ממקורות מפורשים המורים שיש חיבור באויר. לכן הם אומרים שלדעת הרמב"ם יש חיבור באויר ועפ"י הנחה זו הם מסבירים את כל ההלכות שנאמרו בהקשר זה.

101. ראה סעי' 3,7,10, שלדעת רש"י יש חיבור באויר לענין שבת וטומאת אוכלין.
102. ראה סעי' 2,3,5,7,8, שלדעתם יש חיבור באויר לענין מעשרות, שבת, פרחבול וטומאת אוכלין.
103. ראה סעי' 1,6,7,9,10, שלדעתו יש חיבור באויר לענין מעשרות וטומאת אוכלין. וראה סעי' 4 והע' 49 וצ"ע.
104. ראה סעי' 1,3, שלדעתו יש חיבור באויר לענין שבת ומעשרות.
105. ראה סעי' 1,3,5, שלדעתו אין עציץ מוגבה נחשב למחובר לענין מעשרות, שביעית ושבת, מפני ש"כל שהוא מונח על יתדות כתלוש הוא". וראה סעי' 10, שלדעתו אין נקב מן הצד מועיל.
106. ראה סעי' 7,10.
107. מצוה ל"ב מלאכת קוצר.
108. אג"ט קוצר ס"ק ו' אות ה"ח'.
109. סי' כ"ה ס"ק ג"ד'.
110. סי' א' דף ד' ד"ה ועוד, ומעתה, דף ה' ד"ה גם.
111. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה והנה, ודע שכל אלו.
112. סי' ב' ס"ק ב'.

בשו"ע, בהלכות שבת[113] ובהלכות פרוזבול[114] מובאת להלכה דעת בעלי התוספות, שעציץ מוגבה נחשב למחובר[115]. כן, נאמר בב"י[96], שנקב מן הצד יוצר חיבור.

אם נקבל את הדעה שמחלוקת הרמב"ם והתוס' היא עקבית, יש להסיק מדברי השו"ע שדעת הרמב"ם נדחתה מההלכה[108].

ולדעת הסוברים שאף הרמב"ם מודה שיש חיבור באויר, יתכן שבמקרים אחרים ניתן יהיה לפסוק כדעת הרמב"ם.

על כל פנים, **המסקנה להלכה היא שיש חיבור באויר ולכן עציץ נקוב מוגבה ועציץ שענפי הצמח יוצאים ממנו החוצה נחשבים למחוברים.** וכך הורו הפוסקים למעשה בהלכות שבת[116] ושביעית[117].

12. עציץ מוגבה — לענין ערלה

נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ב): "הנוטע בספינה... חייב בערלה".

הלכה זו מופיעה אף בתוספתא (ערלה פ"א ה"ג): "הנוטע בספינה, בעציץ ובראש הגג — חייב (בערלה). באו"ז[118] ובבת"י ערפורט[119] הגירסא היא: "פטור".

המשנה והתוספתא לא מזכירות את דברי ר' יהודה המבחין בין ספינה גוששת למוגבהת, וישנן שלש אפשרויות להבנת הדבר:

א. המשנה הולכת לפי חכמים, הסוברים שגם ספינה מוגבהת נחשבת למחוברת.

ב. המשנה סתמה את דבריה וסמכה על מה שפירשה במסכת חלה. וא"כ, ר' יהודה מבחין בין ספינה גוששת למוגבהת גם לענין ערלה.

ג. מחלוקת ר' יהודה ורבנן נאמרה לענין תרו"מ, אבל בערלה ר' יהודה מודה, שגם ספינה מוגבהת נחשבת למחוברת.

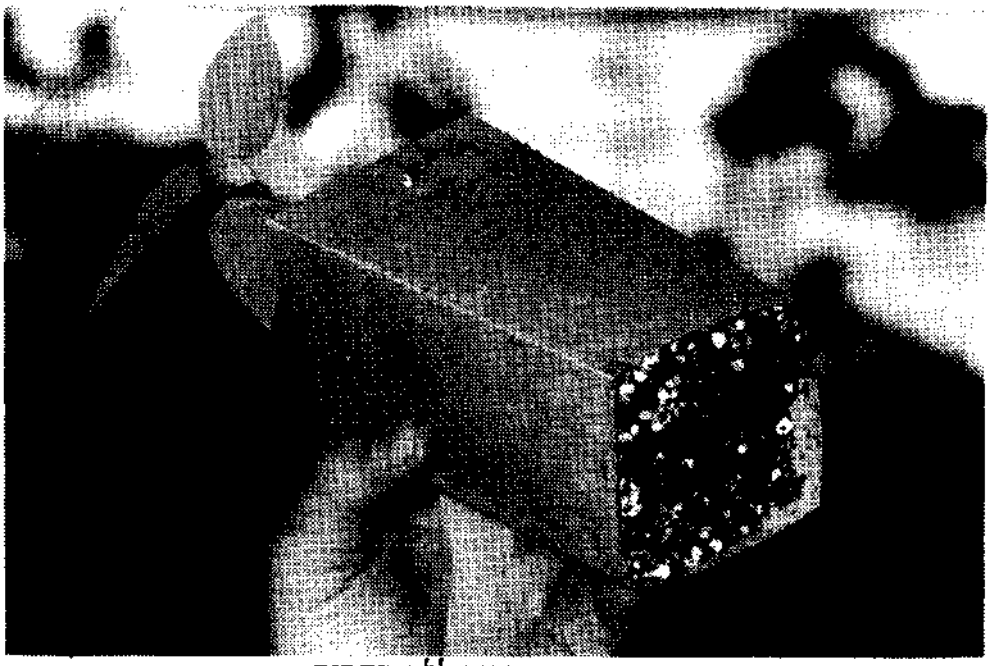
בשאלה זו נחלקו הפוסקים:

לדעת הראשונים שפסקו להלכה כחכמים[120] — ודאי שיש לפסוק כך גם לערלה, שספינה ועציץ מוגבהים נחשבים למחוברים.

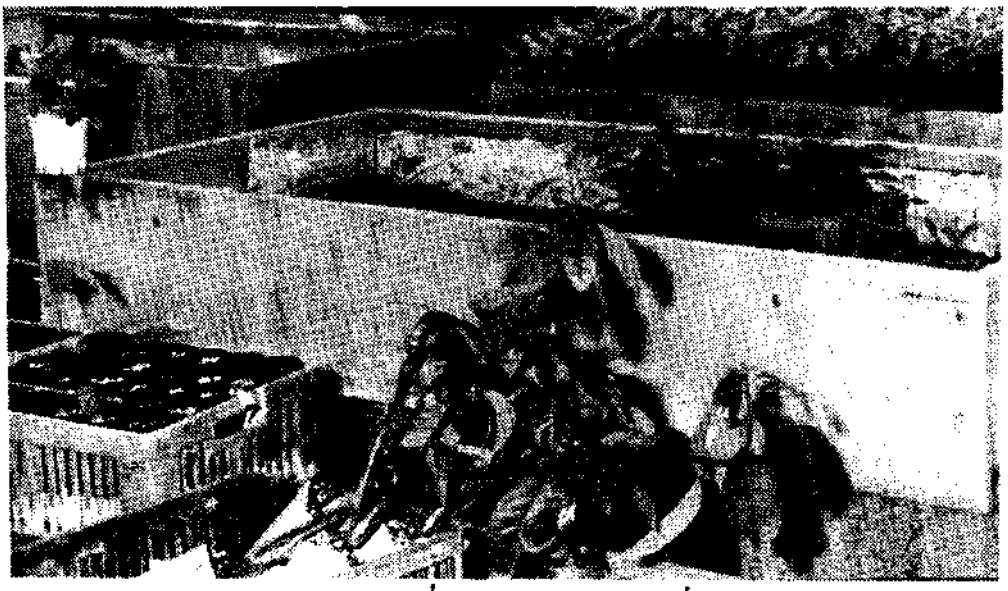
לדעת האו"ז[118] — אין חיוב ערלה בספינה שאינה גוששת, מפני שהלכה כר' יהודה. ומדבריו בהלכות שבת[121] נראה שהוא הדין לעציץ מוגבה.

הרמב"ם[122] מביא את המשנה כלשונה מבלי לחלק בין ספינה גוששת למוגבהת. ונחלקו האחרונים בדעתו:

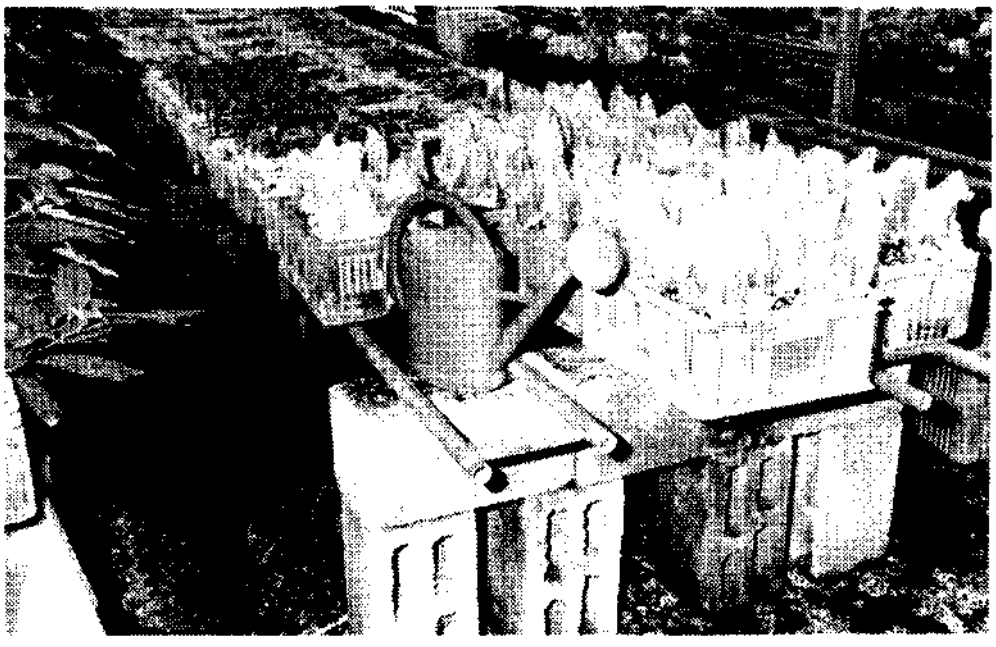
113. או"ח סי' שי"ב סעי' ג'.
114. חו"מ סי' ס"ז סעי' כ"ב.
115. ראה סעי' 4 והע' 49.
116. חיי אדם כלל י"ב סעי' ב'; אג"ט זורע ס"ק ט', קוצר ס"ק ח'; שביתת השבת קוצר ו"ז'.
117. חזו"א ערלה א', ט"ז אות ב'; שביעית כ"ב, א'; בצאת השנה עמ' מ"ז סעי' א', עמ' מ"ח סי' א' סעי ב', עמ' פ"ז סי' ב' סעי' ג'; מדריך שמיטה לחקלאי, בהוצאת מכון התורה והארץ תשמ"ז, פרק ז' סעי ו"ד.
118. ח"א סי' שי"ג.
119. עי' תוספתא כפשוטה עמ' 816.
120. ראה לעיל סעי' 1.
121. סי' נ"ו, ראה לעיל סעי' 3.
122. מע"ש ונט"ר פ"י ה"ח.

"קיטום אוירי" בעציץ ללא תחתית

שתילים צעירים בתוך מיכלים מוגבהים

שתילים צעירים בארגזים מוגבהים. גובה הארגזים כ־80 ס"מ.

לדעת המשל"מ[123] וה"דברי יחזקאל"[124] — הרמב"ם סובר שאף ספינה מוגבהת חייבת בערלה.
לדעת האג"ט[125] וה"בית דוד"[126] — הרמב"ם הולך לשיטתו וסובר שיש חיוב ערלה רק בספינה גוששת.

למסקנה, דעת רוב הפוסקים[127] היא, שעציץ מוגבה נחשב מחובר לענין ערלה. ולכן ניתן להקל בשתילים הנטועים בעציצים נקובים במקום מוגבה, ולמנות להם את שנות הערלה מנטיעתם במשתלה.

13. פרטי דינים בחיבור באויר

עציץ שאינו נקוב, שנוף הצמח בולט ממנו החוצה — יש להקל ולהחשיבו כמחובר לענין ערלה, אך במקרה זה יש להקפיד שהנוף יהיה מעל הקרקע במאונך ולא באלכסון[128].

לדעת ה"בית דוד"[129] אין נוף הצמח נחשב מחובר אלא אם הוא נמצא **מעל אדמה גלויה**, אבל **אם** הוא נמצא מעל כלי נקוב או משטח הנחשב לנקוב — דינו כמנותק.

עציץ מוגבה הנמצא בתנועה דינו מסופק (ראה סעי' 1,2,4). ולענין שביעית מקובל להחשיבו כמחובר[130].
והגרש"ז אויערבך[131] כתב שמדרבנן יש לו דין מנותק לחומרא.

בדין **עציץ מוגבה העשוי מחומר שדינו כנקוב**[132] נחלקו האחרונים:

123. ביכורים פ"ב ה"ט סד"ה ודע שרבינו עובדיה. המשל"מ מסביר שההבחנה בין ספינה גוששת למוגבהת נאמרה רק לזרעים, אבל באילנות כבר כתב הרמב"ם שגם עציץ שאינו נקוב דינו כנקוב. ועי' משנ"ר חלה פ"ב מ"ב, שהקשה על דבריו שכן יש לחלק בין עש"נ לספינה שאינה גוששת. וכן הקשו האג"ט, ה"דברי יחזקאל" וה"בית דוד".
124. סי' ב' ס"ק י'. ה"דברי יחזקאל" מסביר שיש הבדל יסודי בין ערלה ותרו"מ. בתרו"מ יש צורך בספינה גוששת כדי להיחשב "שדה", אבל בערלה אין דין "שדה" (ירושלמי ערלה פ"א ה"א) ולכן אין צורך בכך שהספינה תהיה גוששת. הסבר זו מבוסס על דברי הריבמ"ץ המנמק את חיוב ערלה בספינה: "דכתיב, ונטעתם — מכל מקום". כן הוא מדייק זאת מדברי הרמב"ם שלא הביא את ההבחנה בין אילנות לזרעים בהלכות תרו"מ.
125. קוצר ס"ק ו' אות כ"א-כ"ג. נראה שהאג"ט והדבר"י הולכים לשיטתם, שחולקים בדעתו העקרונית של הרמב"ם בדין עציץ מוגבה.
126. סי' א' דף ד' ד"ה אך, ואילולי.
127. עי' חוו"א ערלה א', ט"ז אות ב'.
128. חוו"א שם; תחומין א' עמ' 158.
129. סי' א' דף ד' ד"ה ואכתי.
130. בצאת השנה עמ' מ"ח סי' ב' סעי' ז'. בשיחה בע"פ אמר הגר"ש ישראלי שהוראה זו נכתבה בחומרא ואיננה מעיקר הדין.
131. מנחת שלמה עמ' ת"ד.
132. ראה פרק ג'.

לדעת האג"ט[133] — דינו כמנותק. וכך כתב גם החת"ם סופר[134] בדעת רש"י.
לדעת ה"דברי יחזקאל"[135] — דינו כמחובר, ולזה נוטה גם דעת "קצות השלחן"[136].

14. שיעור ההגבהה

הסקנו לעיל שעציץ מוגבה נחשב למחובר. האם יש שיעור להגבהת העציץ מן הקרקע?

שאלה זו נידונה בתוספתא (עוקצין פ"ב ה"ז): "עציץ נקוב... אפילו גבוה מעל הארץ אמה — אינו מכשיר את הזרעים".

הלכה נוספת בהקשר זה מופיעה בירושלמי (כלאים פ"ז ה"ח): "המעביר עציץ נקוב בכרם אם הוסיף במאתים, אסור. שמואל אמר: במעביר תחת כל גפן וגפן. אמר ר' יוחנן: לאויר עשרה היא מתניתא".

ניתן להביא שני הסברים לדברי ר' יוחנן:

א. עציץ מוגבה נחשב מחובר רק עד גובה עשרה טפחים. לדעה זו נוטה הגרי"מ טוקצ'ינסקי[137].

ב. רשות הכרם היא רק עד עשרה טפחים. ומעל גובה זה, אף שהעציץ מחובר — אין בכך משום כלאים. בדרך זו הולכים הריבמ"ץ[138], הפנ"מ[139] וה"דברי יחזקאל"[140].

בביאור מחלוקת ר' יהודה ורבנן בספינה שאינה גוששת ובעציץ מוגבה, אומר רבינו קרשקש[141]: "דרבנן, יונק ואפילו למעלה מי' טפחים. ולר' יהודה — דוקא למטה מי', אבל לא למעלה (מעשרה טפחים).

אך הבחנה זו לא מופיעה בדברי ראשונים אחרים.

להלכה נחלקו האחרונים:

לדעת האג"ט[142], עציץ מוגבה נחשב למחובר, ללא הגבלת מרחק מהקרקע.

והגרי"מ טוקצ'ינסקי[137] נוטה לומר שעציץ מוגבה נחשב מחובר, לענין שביעית, רק עד גובה עשרה טפחים.

133. קוצר ס"ק י"א.
134. חידושי חת"ם סופר שבת צ"ה ע"ב ד"ה טהור; גיטין ז' ע"ב ד"ה עציץ.
135. סי' ב' ס"ק ד'.
136. סי' קמ"ב, בדה"ש אות ה'.
137. ספר השמיטה עמ' צ"ה.
138. כלאים פ"ז מ"ח ד"ה המעביר.
139. בפירושו לירושלמי שם.
140. סי' ב' ס"ק י'.
141. חידושי הריטב"א גיטין ז' ע"ב ד"ה באנו. כמה הסברים נאמרו לכך באחרונים: האג"ט, קוצר ס"ק ו' אות ט"ו, אומר שר' יהודה הולך לשיטתו (עירובין ל"ג ע"ב) שלענין שבת בתוך י' אומרים "קלוטה כמי שהונחה דמיא". הדברי יחזקאל, סי' ב' ס"ק י', אומר שר' יהודה מצריך ספינה גוששת מדין "שדה", בדומה למה שנאמר בכלאים, שרשות בכרם היא עד עשרה.
142. קוצר ס"ק ו' אות ט"ז.

פרק ה' — הנקב שבעציץ

הקדמה

כפי שראינו לעיל, עציץ נקוב מתחבר לקרקע באמצעות הנקב שבו. פרק זה יעסוק בפרטי הדינים הקשורים בנקב זה:

מה צריך להיות גודלו של הנקב? באיזה מקום בעציץ צריך הנקב להיות?

1. גודל הנקב

נאמר במשנה (עוקצין פ"ב מ"י): "כמה הוא שיעורו של נקב? — כדי שיצא בו שורש קטן."

מהו "שורש קטן" זה?

נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ד): "אילן שנעקר ונשתייר בו שורש — פטור. וכמה יהיה השורש? — ...כמחט של מיתון".

מפרש הרע"ב: "כמחט שהאורגים מותחים בו הבגד אחרי שארגוהו, להפשיטו ולהרחיבו". אך לא ברור אם שיעור זה זהה ל"שורש קטן", או שונה ממנו[1].

בגמרא (שבת צ"ה ע"ב) נאמר: "חמש מידות בכלי חרס: ניקב כמוציא משקה... ניקב ככונס משקה... ניקב כשורש קטן... ניקב כמוציא זית..." ומשמע ששיעור "כשורש קטן" הוא פחות מכזית ויותר מככונס משקה.

בחידושי המאירי[2] שם נאמר: "בכדי שיצא ממנו שורש קטן, והוא פחות מכזית מעט". לעומת זאת, אומר הרמב"ם[3]: "כדי שורש קטן, והוא פחות מכזית", ולא כתב "מעט". כדי לתחום את הספק, יש להבין מהו "כזית".

ידועה מחלוקת הראשונים בשיעור "כזית"[4]:

דעת בעלי התוספות[5] היא, ש"כזית" הוא כחצי ביצה, ודעת הרמב"ם[6] — ש"כזית" הוא כשליש ביצה. ומסיק ה"משנה־ברורה"[7]: "ולענין דינא, במצוה דאורייתא... יש להחמיר ולאכול עכ"פ כחצי ביצה..., ולענין... דרבנן יש לסמוך בדיעבד אם אכל שליש ביצה".

בשיעור "כביצה" נחלקו האחרונים:

דעת הצל"ח[8], החת"ס[9] והחזו"א[10] היא, ששעור "כביצה" הוא כפול, בערך, מגודל הביצה המצוי כיום, והוא כ־5.99 סמ"ק.

1. עי' מנחת שלמה עמ' שע"ד.
2. דף צ"ה ע"א ד"ה עציץ.
3. תרומות פ"ה הט"ו.
4. עי' שו"ע או"ח סי' תפ"ו; מג"א ובהגר"א שם.
5. עפ"י תוס' חולין ק"ג ע"ב ד"ה חלקו.
6. עפ"י רמב"ם הלכות עירובין פ"א ה"ט.
7. סי' תפ"ו ס"ק א'.
8. פסחים קט"ז ע"ב.
9. שו"ת חת"ם סופר ח"א או"ח סי' קכ"ז.
10. עירובין ל"ו, א'; או"ח סי' ל"ט, קונטרס השיעורים.

ודעת הגרא"ח נאה[11], כמנהג ירושלים, ששיעור "כביצה" לא השתנה במידה משמעותית והוא כ־6.75 סמ"ק.

ב"שערי תשובה"[12] הכריע גם בזה לחלק בין מצווה דאורייתא לדרבנן.

בצרוף שני הספיקות ביחד נראה שאין להחמיר לענייננו, ודי להגדיר שעור "כזית" בכשני שלישי ביצה שלנו[13].

לצורך **החישוב המתימטי**[14] של גודל הנקב הדרוש בעציץ, נניח שהזית הוא צורה אליפטית שציר האורך שלה גדול פי 1½ מציר הרוחב. לחישוב ציר הרוחב, שהוא עובי הזית נשתמש בנוסחה הבאה:

$$D = \sqrt[3]{\frac{4}{3 \times \pi \times 1.5}} = 1.803 \times \sqrt[3]{V}$$

כאשר האות V מציינת את הנפח, והאות D מציינת את ציר הרוחב, אותו אנו מחפשים.

לפיכך, עובי הזית יהיה לפי השיעורים הבאים:

לדעת החזו"א, אם "כזית" הוא כחצי ביצה — 3.99 ס"מ, ואם 'כזית' הוא כשליש ביצה — 3.84 ס"מ;

ולדעת הגרא"ח נאה, אם "כזית" הוא כחצי ביצה — 3.32 ס"מ, ואם "כזית" הוא כשליש ביצה — 2.90 ס"מ.

החזו"א[15], אינו מגדיר את שיעור הנקב, אבל קובע, לענין שביעית: "ויעשו (את הנקב) רק כפי הוצאת משקין ברווח".

בהנחיות למעשה נחלקו הפוסקים בדורנו:

לדעת הגר"מ אליהו[16], גודל הנקב צריך להיות, לכתחילה, כ־4 ס"מ, עפ"י שיעור

11. שעורי תורה סי' ג' סעי' ז'.
12. סי' תפ"ו ד"ה שיעור כזית, מובא במ"ב שם ס"ק א'.
13. שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' צ"ב סעי' א'.
14. את הנוסחה המציא לנו ר' אליהו פייסט הי"ו, ועל כך נתונה לו תודתנו.
15. שביעית כ"ב, א'.
16. הארץ ומצוותיה עמ' צ"ב.

"כזית" של החזו"א[17], וכך כתוב גם בהנחיות שהוציא המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה[18].

עפ"י דעת הגרא"ח נאה, יש אומרים שהנקב צריך להיות כ־3 ס"מ[19].

לדעת הגר"ש גורן[20], קוטר הנקב צריך להיות כ־2.5 ס"מ.

לדעת הגר"ע יוסף[21] וה"מנחת יצחק"[22] די בכך שקוטר הנקב יהיה כ־2 ס"מ.

ולדעת הגר"ש ישראלי[23], שיעור הנקב, לענין שביעית, הוא כ־1 ס"מ בלבד.

בהוראות שהוציאה הרבנות הראשית לישראל[24] בשנת תשמ"א ובשנת תשמ"ה נאמר שגודל הנקב, לענין ערלה, צריך להיות לפחות 2.5 ס"מ.

יש להדגיש שלענין שביעית נאמרו שיעורים אחרים ע"י הפוסקים[25], לחומרא.

2. מקומו של הנקב

האם הנקב צריך להיות דוקא בתחתית העציץ? מה הדין אם הנקב נמצא בדפנותיו? שאלה זו קשורה לחקירה שהובאה לעיל בפרק ב' בגדר עציץ נקוב:

אם הוא מצד היניקה, הרי שהדבר תלוי בשאלה אם יש יניקה דרך האויר אף באלכסון, ורק אם הנקב נמצא כנגד בית השרשים של הצמח.

אם הוא מצד האפשרות לחדירת שרשים — הרי שנקב מן הצד יועיל כשהוא כנגד בית השרשים של הצמח, ובתנאי שהנקב מכוסה גם מבחוץ[26].

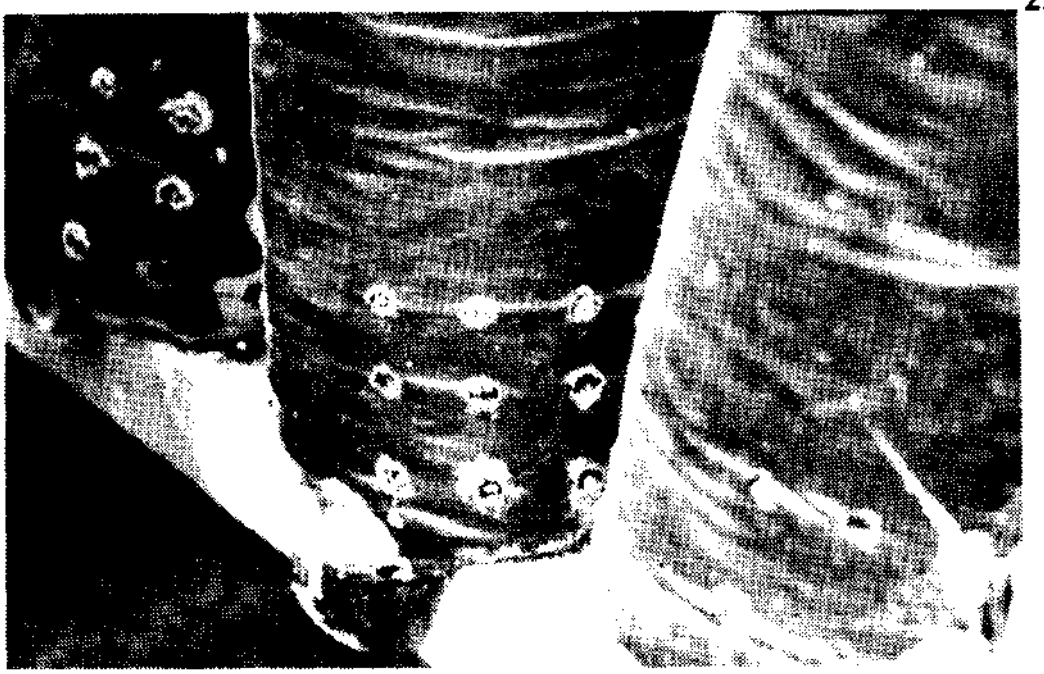
ואם הוא מצד ביטול הכלי — יתכן שהדבר יהיה תלוי בנפח הנותר בכלי תחת הנקב[27].

נאמר בגמרא (שבת צ"ה ע"א) "ומודה ר"ש שאם ניקב למטה מרביעית (שהוא מחובר) ומכאן שלרבנן, החולקים על ר"ש, אין הנקב חייב להיות בתחתית העציץ.

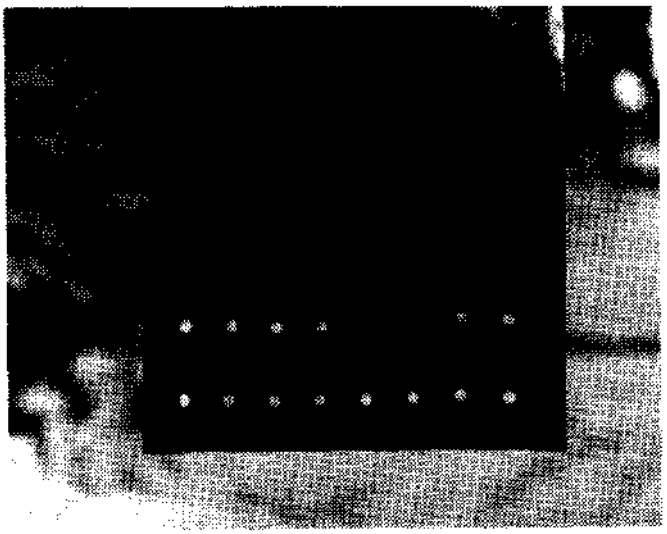
מכאן הוכיחו[28] רש"י[29], הרשב"א[30] והראב"ד[31], שנקב מועיל אף אם הוא מן הצד.

אך לדעת המאירי[32] אין נקב מן הצד מועיל.

17. הגר"ח גריינמן, חידושים וביאורים, שביעית י"א, ט'.
18. דפי הלכה "לקט הלכות לשותלים ולנוטעים" עמ' 4.
19. הארץ ומצוותיה עמ' פ"ט.
20. תחומין א' עמ' 158.
21. מפרי הארץ ערלה עמ' ס', ס"ג.
22. ח"ח סי' צ"ב סעי' א'.
23. כך הורה לנו בע"פ. עי' מדריך שמיטה לחקלאי בהוצאת מכון התורה והארץ תשמ"ז, פרק ז' סעי' י"ב והע' 20.
24. ראה נספח.
25. הליכות שדה, בהוצאת המכון לחקר החקלאות עפ"י התורה, גליון 48 עמ' 21. ועי' שביעית להלכה ולמעשה, פרק ו' סעי' ג' והע' 4, שכתב להחמיר בנקב בעובי מ"מ אחד, עפ"י הוראת הגרי"ש אלישיב והגר"נ קרליץ.
26. שרשים אינם יכולים לעבור דרך האויר מפני שהאור יוצר "קיטום אוירי". ועי' ר"ח שבת דף פ"א ע"ב.
27. עפ"י הגמרא שבת צ"ה ע"ב: "ומודה ר"ש שאם ניקב למטה מרביעית".
28. חזו"א ערלה א', ט"ז, אות ב' ו'.
29. שבת צ"ה ע"ב ד"ה עציץ נקוב.
30. שו"ת הרשב"א ח"ג סי' שמ"א.
31. טומאת אוכלין פ"ב הי"א.
32. שבת צ"ה ע"ב ד"ה יראה.

נקבים בצד השקית

נקבים רבים וקטנים. קוטר כל נקב הוא, כ־8 מ״מ.

שרשים יוצאים מנקבי השקית וחודרים לקרקע

ובתוספתא שנינו (עוקצין פ"ב ה"ז): "עציץ נקוב... אינו מכשיר את הזרעים. במה דברים אמורים? מלמטה, אבל מן הצד — הרי זה מכשיר את הזרעים... אם יש על הנקב עפר כל שהוא — אינו מכשיר את הזרעים".

מכאן מוכיחים הר"ש[33] והרשב"א[30] שנקב מן הצד מועיל רק אם הוא מכוסה בעפר. ולדעת הראב"ד[31] והמלא"ש[34] — בספינה, נקב מן הצד מועיל אף אם אינו מכוסה.

להלכה נחלקו האחרונים:

לדעת המשל"מ[35] — אין נקב מן הצד מועיל.

ולדעת הבית יוסף[36], האג"ט[37], ה"דברי יחזקאל"[38], המשנה ברורה[39] והחזו"א[40] — נקב מן הצד מועיל אם הוא מכוסה בעפר.

וה"מנחת יצחק"[41] כתב שלא לסמוך על נקב מן הצד לענין ערלה.

יש לציין שהלכה זו נאמרה עפ"י הדעה, שעציץ נקוב נחשב מחובר לקרקע גם אם הוא באויר[42], ואף אם הקשר שלו לקרקע הוא באלכסון. ראה פרק ד' סעי' 9.

3. צירוף הנקבים

בעציצים רבים ישנם **מספר נקבים קטנים**[43], ששטחם הכולל עולה על שיעור "כמוציא שורש קטן". האם די בכך כדי להחשיב את העציץ לנקוב לענין ערלה?

לכאורה הדבר תלוי בחקירה שהבאנו בפרק הקודם:

אם גדר עציץ נקוב הוא מצד היניקה — הרי במספר נקבים יחד יש שיעור יניקה חשוב.

אם גדר עציץ נקוב הוא מצד חדירת השרשים — הרי בנקב קטן מהשיעור לא יכול לעבור שורש בעובי הדרוש.

ואם גדר עציץ נקוב הוא מצד ביטול הכלי — אין הנקבים הקטנים מבשיעור יכולים להצטרף.

ומאחר שהסקנו לעיל בפרק ב', שגדר עציץ נקוב הוא יניקה, יש מקום, לכאורה, להסיק שניתן לצרף את הנקבים.

33. עוקצין פ"ב מ"י.
34. חלה פ"ב מ"ב ד"ה בפי' ר"ע ו"ל, בשם רבינו יהוסף. וזאת מפני שבגלל תנודות הספינה יש לפעמים "קשר עין" בין העפר לקרקע.
35. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע דכלי גללים.
36. או"ח סי' של"ו ד"ה ואיסור.
37. קוצר ב'.
38. סי' ב' ס"ק ג'.
39. סי' של"ו ס"ק מ"ב.
40. ערלה א', ט"ז אות ב'.
41. שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' צ"ב סעי' ג'. וטעמו, שמא יבואו לסמוך אף על יניקת הנוף באלכסון.
42. חזו"א שם; שו"ת מנחת יצחק שם. ועי' דברי יחזקאל סי' ב' ס"ק ו', שדן ברעת הרמב"ם בנקב מן הצד.
43. כך מקובל במשתלות עפ"י רוב. ראה תמונה.

להלכה נחלקו האחרונים בשאלה זו:

הגרש"ז אויערבך[44] נוטה לצרף את הנקבים, מפני שהדבר דומה לחרס שהעץ יונק דרך הנקבוביות שבו, אך אינו מכריע בוודאות בשאלה זו.

ה"מנחת יצחק"[45] נוטה שלא לצרף את הנקבים, מפני שבנקבים קטנים רבים אין ביטול כלי.

והגר"ש ישראלי[46] אומר שאין לנו לחדש הלכות מסברתנו ללא מקור מפורש, ומכיון שחז"ל קבעו שיעור אחד לנקב, אין לחרוג ממנו.

4. נקבים קטנים ששרשים חודרים דרכם

בעציץ הנקוב נקבים קטנים ומונח על אדמה לחה, קרוב לוודאי[47] ששרשי הצמח יחדרו דרך הנקבים הקטנים אל האדמה, וירחיבו אותם. האם עציץ זה יחשב לעציץ נקוב[48]?

לכאורה הדבר תלוי במחלוקת המפרשים בירושלמי בערלה, שהובאה לעיל בפרק ב', ובחקירה היסודית בגדר עציץ נקוב.

לדעה הסוברת, שעציץ נחשב נקוב לענין ערלה מפני היניקה — כאן אין נקב בשיעור יניקה.

ולדעה הסוברת שהעציץ נחשב לנקוב מפני שסופם של השורשים לנקוב אותו — ק"ו כאן, שהוא כבר נקוב מעט.

אך לרעת החזו"א[49], המסביר שחומר שאינו עומד בפני שורשים אינו חשוב לחצוץ בין הצמח לקרקע, אפשר לחלק ולומר שאם חומר העציץ עמיד בפני השרשים, יש פה חציצה, אעפ"י שמצד הנקבים הקטנים שבו, חדירת השרשים אפשרית.

הגר"מ אליהו[50], הגר"ע יוסף[51] והגר"ש ישראלי[52] הורו שבמקרה כזה ניתן, בדיעבד, לסמוך לקולא על כך שסופם של השרשים לחדור ולהרחיב את הנקב, ולמנות את שנות הערלה מזמן הנטיעה במשתלה.

5. נקב מכוסה

מה דינה של שקית נילון הנקובה בתחתיתה, אך במקום הנקוב נוצר **קפל המסתיר את הנקב**? האם היא נקובה או שדינה כאינה נקובה?

לכאורה תלויה שאלה זו בחקירה דלעיל:

אם גדר עציץ נקוב הוא יניקה — הרי כאן אין אפשרות ליניקה חשובה.

44. הארץ ומצוותיה עמ' צ"ג; מנחת שלמה עמ' שצ"ח.
45. ח"ח סי' צ"ב סעי' ב'.
46. כך הורה לנו בשיחה בע"פ. עי' מדריך לשמיטה לחקלאי פרק ז' סעי' י"ד.
47. עדות מומחה.
48. עי' בתשובתו של הרב יוסף אפרתי, ידיעון חדשי, בהוצאת חקל"ת, גליון 26 עמ' 14-13, שכתב להחמיר.
49. ערלה א', י"ז.
50. הארץ ומצוותיה עמ' צ"ב; מדריך שמיטה לחקלאי פרק ז' הע' 20.
51. מפרי הארץ, ערלה עמ' ס"ד. וטעמו, מכיון שמסתבר שפלסטיק דינו כחרס. ראה לעיל פרק ג'.
52. הוראה בע"פ.

אם גדר עציץ נקוב הוא ביטול הכלי — במה שינה הקפל את המצב?
ואם הוא מצד חרירת השרשים — הרי השרשים יכולים לחדור דרך הקפל וליישר את השקיות.
ה"מנחת יצחק"[53] דן בשאלה זו ומכריע להחמיר, שלא לסמוך על נקב בשקית שהתקפלה לענין ערלה.

פרק ו' — משטח מנתק

הקדמה

במשתלות רבות מקובל להניח את השקיות שבהן השתילים, על גבי משטח מנתק, המפריד בינן לבין הקרקע. זאת, כדי למנוע התפתחות עשביה בארמה וחדירת מזיקים ומחלות מן הקרקע אל השתילים. ניתן לראות משטחים מסוגים שונים העשויים בטון, פוליאתילן, אריגי נילון[1] וכדו', כאשר בחלק מן המקרים מדובר במשטחים קטנים וניידים ובמקרים אחרים מדובר במשטחים גדולים וקבועים בקרקע.
מה דינם של אותם השתילים המונחים על המשטחים המנתקים? האם הם נחשבים מחוברים לקרקע או שהם מנותקים ממנה? וא"כ, מה דינם לענין ערלה?

1. משטח מנתק בדיני טומאת אוכלין

"משטח מנתק" מוזכר במשנה במסכת עוקצין (פ"ב מ"ר) העוסקת בדיני חיבור לקרקע לגבי טומאת אוכלין: "מלאהו (לעציץ) עפר עד שפתו, הריהו כטבלא שאין לה לזביז" (שהזרעים שעליה אינם מוכשרים לקבלת טומאה, מפני שהם כזרועים בקרקע).
מדוע טבלא שאין לה לזביז, שהיא לוח חלק, אינה מנתקת את מה שעליה מן הקרקע? בשאלה זו נחלקו המפרשים:
לדעת הרמב"ם[2], טבלא אינה כלי, ורק כלי יכול לנתק את מה שבתוכו מן הקרקע.
לדעת הר"ש[3] והרע"ב, אין הדבר תלוי בדין כלי, אלא בעובדה שיש "קשר עין" בין העפר שבטבלא לקרקע העולם. ומסתבר ש"קשר עין" זה יוצר חיבור בכך שהוא מאפשר את יניקת הצמח מן הקרקע.
כנראה, מחלוקת זו תלויה במחלוקת הראשונים בדין "עציץ מוגבה" שהתבארה לעיל בפרק ד'.

מהי ההשלכה הנובעת מכאן לדיני ערלה? האם ניתן ללמוד דיני ערלה מדיני טומאת אוכלין[4]?

53. ח"ח סי' צ"ב סעי' ד'.
1. מדובר באריג העשוי סיבי נילון חזקים וצפופים בגון "פלריג" והוא נועד למנוע צמיחת עשביה בשטח המשתלה. הוא עדיף על נילון בכך שהוא חדיר למים ומונע היווצרות שלוליות בשטח המשתלה.
2. בפיה"מ שם ובהלכות טומאת אוכלין פ"ב הי"ב.
3. בפיה"מ שם.
4. עי' "דברי יחזקאל" סי' ב' ס"ק י"ג, שתלה שאלה זו במחלוקת ראשונים. שלדעת הר"ש אין ללמוד נושא ולדעת הרמב"ם ניתן ללמוד.

מן הגמרא[5] משמע, שלא כל דבר ניתן ללמוד מטומאת אוכלין, שכן "התורה ריבתה טהרה אצל זרעים".

בשאלה זו נחלקו האחרונים:

לדעת המשל"מ[6] וה"חיי אדם"[7] — ניתן ללמוד נושא מנושא.

לדעת ה"משנה אחרונה"[8], האג"ט[9], ה"אפיקי ים"[10] וה"בית דוד"[11] — אין הדבר ניתן.

אם נניח שניתן ללמוד גדרי עציץ נקוב לערלה מדיני טומאת אוכלין, תצאנה מכאן המסקנות הבאות:

לדעת הרמב"ם — לניתוק הצמח המקרקע צריך כלי. ולכן כל רצפה, משטח בטון, יריעת נילון וכדו' אינם מנתקים את הצמח הגדל בהם מן הקרקע, אף אם הם אטומים ואין כל "קשר עין" בין הצמח לבין הקרקע. לדעה זו יתכן שאף שקיות הנילון אינן מנתקות, מפני שייתכן שאין להן תורת כלי.

לדעת הר"ש — באופן עקרוני, משטח מנתק יכול לחצוץ בין הצמח לבין הקרקע, אם אכן אין "קשר עין" ביניהם, והדבר מצוי מאוד במשתלות הנמצאות בתוך מבנים, חממות וכדו', או במשטחים גדולים.

2. משטח מנתק בדיני שבת

בהגהות אשר"י[12] דן המהרי"ח בהגבהת צרור שעלו בו עשבים והנחתו על הארץ בשבת[13]. ואומר: "אם הפסיקו לגמרי בעצים[14] או בבגד, דפסיק יניקתו לגמרי — שייך בו תלישה ונטיעה מדאורייתא".

לדעתו כל משטח מנתק חוצץ בין הצמח לקרקע, ודבריו מובאים להלכה בב"י[15],

5. שבת צ"ה ע"א, בהסבר בדעת ר' שמעון, שלענין טומאת אוכלין מסתפק בנקב קטן כמוציא שורש ולענין שבת מצריך שיינקב בכדי טהרתו.
בירושלמי, מעשרות פ"ה ה"א, מובא כלל זה כהסבר לסתם תוספתא: "(בצלים), השרישו בעליה — הרי הן בחזקתן למעשרות ולשביעית ואם היו טמאין עלו מידי טומאתן". ומכאן שכלל זה נאמר, בהקשר אחר, גם לדעת חכמים. ואכן במרה"פ שם העיר שלפי"ז התוספתא הולכת אליבא דר"ש ונדחית מההלכה. אך משאר המפרשים ומן הפוסקים שהביאו תוספתא זו להלכה אף שלא פסקו כר"ש, לא משמע כך.
6. ביכורים פ"ב ה"ט ד"ה ודע שמה שכתבנו. בענין ענפים היוצאים מחוץ לעציץ ראה פרק ד' סעי' 7.
7. הלכות שבת כלל י"ב סעי' ב'. הוא מביא את המשנה בעוקצין להלכה לענין שבת עפ"י פירוש הר"ש. ועי' שביתת השבת מלאכת קוצר, באר רחובות ס"ק י' שהקשה על דבריו.
8. עוקצין פ"ב מ"ר.
9. קוצר ג' וס"ק ח'. ואף שהוא מסכים לדינו של המשל"מ, זה מנימוק אחר.
10. ח"ב סי' מ"ג דף ק"ז ד"ה אבל.
11. סי' א' דף ה' ד"ה אך.
12. שבת פרק ח' סי' ב' ד"ה אעפ"י.
13. להרחבת הנושא ראה פרק ד' סעי' 3.
14. עי' קצוה"ש סי' קמ"ב, ברה"ש ס"ק ה', שהקשה מהא דקי"ל דעץ נחשב כנקוב. אך נראה שהמהרי"ח הולך בשיטת הרא"ש, הסובר שרק חרס נחשב כנקוב.
15. סי' של"ו ד"ה ואסור.

בפמ"ג[16], בחיי"א[17], באג"ט[18], ב"שביתת השבת"[19] ובמשנה ברורה[20]. ומסתבר, שלא דברו במקרה שבו יש "קשר עין" בין עפר העציץ לבין הקרקע.

לאור זה נראה, שהדעה שנפסקה להלכה היא דעת הר"ש ולא דעת הרמב"ם, ולכן **משטח מנתק יכול לחצוץ בין הצמח לקרקע**. כמו כן, לגבי חיבור באויר מקובל ג"כ לפסוק כדעת הר"ש ובעלי התוספות, כפי שראינו בפרק ד', ומכאן סיבה נוספת לפסוק כך גם לגבי משטח מנתק. מהכרעה זו יוצא, שאף שקית נילון, למרות שייתכן שאיננה כלי, מנתקת את הצמח שבתוכה מן הקרקע.

3. משטח מנתק המחובר לקרקע

במקרים רבים העציצים מונחים על רצפה המחוברת לקרקע או על גבי יריעות נילון גדולות. האם משטח מנתק המחובר לקרקע נחשב למנתק, או שהוא בטל לגבי הקרקע?

שאלה זו נידונה בתוספתא (ערלה פ"א ה"ג): "הנוטע בספינה, בעציץ ובראש הגג — חייב (בערלה).

האו"ז[21] וה"יראים"[22] גורסים "פטור". וכן הגירסא ב"תוספתא כפשוטה"[23] עפ"י כת"י ערפורט.

בגלל אי הבהירות בגירסא בתוספתא אין היא מופיעה בדברי הראשונים שעסקו בדין ערלה בגג[24].

הגמרא במסכת מנחות (דף פ"ה ע"ב) דנה בהבאת ביכורים ממקומות שונים, ומביאה סתירת ברייתות בנושא. ליישוב הסתירה אומרת הגמרא בהסבר דעת ריש לקיש: "גג אגג לא קשיא, כאן בגג דבית, כאן בגג דמערה".

הרמב"ם[25] אינו מביא את ההבחנה הזאת להלכה, אלא מכריע כדברי ר' יוחנן שם בסוגיא ואומר: "הגדל בעציץ... אינו מביא ממנו (ביכורים) כל עיקר, שנאמר "בארצם", אבל מביא מן הגדל בגג או בחורבה".

וכך גם דעת הרא"ש[26] בתשובה: "בכרם הנטוע על הגג... יראה לי דכל כה"ג חייב בתרומה ובערלה, דלא אייתי בגמרא לפטור אלא הזרוע בדבר המיטלטל..." (המדובר בגג העשוי קורות עץ ועליו לוחות אבן ועפר).

16. אשל אברהם סי' שי"ב ס"ק ג'.
17. הלכות שבת כלל י"א סעי' ד' וכלל י"ב סעי' ב'.
18. זורע ד'; קוצר ז'.
19. קוצר ו'-ז'.
20. סי' של"ו ס"ק מ"ד.
21. ח"א סי' שי"ג.
22. דף כ"ז ע"א ועי' תוספות ראם שם.
23. עמ' 816.
24. עי' במאמרו של הגר"ש ישראלי בספר זה, פרק ג' סעי' ד'.
25. ביכורים פ"ב ה"ט.
26. כלל ב' סי' ד'. השאלה שנשאל הרא"ש ע"י ר' אבא מרי הירחי מופיעה במנחת קנאות סי' נ' עמ' 108.

שאלה דומה נידונה במשנה (מעשרות פ"ה מ"ב): "בצלים שהשרישו בעליה — טהרו מלטמא. נפלה עליהם מפולת והם מגולים — הרי אלו כנטועים בשדה".

ונחלקו המפרשים[27] בהסבר הסיפא של המשנה:

לדעת הרא"ש[26] והריבמ"ץ[28] — מדובר, כשנפל עליהם גג העליה, ולמדנו שבצלים הזרועים על הגג חייבים בתרומות ובמעשרות.

לדעת הגר"א[29] — מדובר בסיפא במקרה אחר, כשנפלה מפולת על הבצלים המונחים בארץ, אבל על הגג אין הם חייבים במעשרות.

בדעת הגר"א לא ברור אם הוא חולק על הרא"ש רק למעשרות או גם לערלה, ונחלקו האחרונים בדבר:

לדעת הגרצ"פ פראנק[30] — הגר"א חולק על הרא"ש גם לערלה, וסובר שגג מהווה משטח מנתק.

ולדעת ה"בית דוד"[31], הרידב"ז[32], ה"דברי יחזקאל"[33] והחזו"א[34] — הגר"א חולק על הרא"ש רק לעניין תרו"מ, מפני שגג אינו "שדה".

מהלך מחשבה דומה לזה, ניתן לראות בדברי התוספות[35]: "בעליה... עפר הבא שם מחו"ל פטור ממעשר".

להלכה אומרים הפוסקים, **שהגדל על הגג חייב בערלה**: טור[36], שו"ע[37], חכמת אדם[38], אג"ט[39], ערוה"ש[40], "נטע הארץ"[41], "נטע הילולים"[42], כרם ציון[43] ועוד[44]. וא"כ, הוא הדין לכל משטח מנתק המחובר לקרקע.

הגר"מ אליהו[45] מעלה אפשרות, שחיוב ערלה בגג הוא רק מדרבנן. והגרש"ז אויערבך[46] נוטה להבחין, לענין שביעית, בין קומה ראשונה לקומה שניה.

27. עי' ערוך השלחן העתיד זרעים ח"ג סי' צ"ב סעי' כ"ד.
28. בפירוש המשנה, מעשרות פ"ה מ"ב ד"ה נפלה.
29. יו"ד סי' רצ"ד ס"ק ס"ג.
30. כרם ציון, הר צבי עמ' נ"ט.
31. ח"ב סי' א' דף ב' ד"ה ועוד; דף ג' ד"ה ועכ"פ, מיהו.
32. תוס' רי"ד לירושלמי מעשרות פ"ה ה"ב ד"ה ר' יוחנן.
33. סי' ב' ס"ק י"ד.
34. שביעית כ', ו'.
35. גיטין ז' ע"ב ד"ה הא. דברים אלו מופיעים גם בתוס' הרא"ש שם, ולכאורה הם סותרים את דברי הרא"ש בתשובה. ונראה לחלק, שהרא"ש בתוספותיו מדבר על עליה מקורה, שמפורש במשנה במעשרות שהגדל בה פטור מתרו"מ.
36. יו"ד סי' רצ"ד.
37. יו"ד סי' רצ"ד סעי' כ"ו.
38. שערי צדק שער משפטי הארץ פרק ו' סעי' ט"ו.
39. קוצר ג'.
40. יו"ד סי' רצ"ד סעי' מ"ד; או"ח סי' של"ו סעי' ל"א.
41. לר' יוסף צבי הלוי, הלכות ערלה י"ג.
42. להגרח"ז גרוסברג, סי' ח' סעי' ל"ה.
43. הלכות פסוקות ערלה פרק ז' סעי' י'.
44. עי' הליכות שדה 48 עמ' 26, שאדניות הקבועות בקיר נחשבות כמחוברות לקרקע לעניין שביעית.
45. הארץ ומצוותיה עמ' צ"ד.
46. כרם ציון הלכות פסוקות שביעית פרק ג', גידולי ציון ס"ק ב'.

האג"ט[39] וערוה"ש[47] מוסיפים שלכל **כלי גדול וכבד** יש דין גג ונחשב למחובר. ועפ"י דעתם, יש לעיין בדין יריעת נילון גדולה, שמונחים עליה מאות עציצים לתקופה ממושכת[48], אם תיחשב כמחוברת לקרקע.

ושמעתי בשם הגרש"ז אויערבך, שרק חומר טבעי הדומה לאבן (כגון בטון) בטל לקרקע, אבל לא חומר מלאכותי כנילון, ברזל וכדו'[49].

והגר"ש ישראלי[50] הורה שיריעת פוליאתילן (נילון), **אף אם היא מחוברת לקרקע** — מנתקת, מפני שכל כולה לא באה אלא לנתק ולהפריד.

4. עציץ נקוב המונח ע"ג משטח מנתק

עד כה עסקנו בצמחים הגדלים ישירות על גבי המשטח המנתק. מה יהיה דין עציץ נקוב המונח ע"ג משטח מנתק, שאינו מחובר לקרקע? (הדברים אמורים במשטח שאינו מחורר).

נראה שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים בהסבר המשנה בעוקצין:

לדעת הרמב"ם[2] — יש פה צירוף של משטח מנתק המונע יניקה, עם כלי נקוב, ודעתו תהיה תלויה בחקירה היסודית בגדר עציץ נקוב (שהובאה בפרק ב'), אם הוא מתחבר ע"י יניקה, ע"י אפשרות חדירת שרשים, או ע"י ביטול הכלי:

אם עציץ נקוב מתחבר ע"י יניקה או חדירת שרשים — יחשב מקרה זה לעציץ שאינו נקוב.

ואם דין עציץ נקוב נובע מביטול הכלי, הרי גם הכלי הנקוב וגם המשטח אינם כלים ואינם מנתקים.

ומכיון שראינו לעיל, שהרמב"ם תולה את דין עציץ נקוב בביטול הכלי, נראה שיחשיב במקרה זה את האילן למחובר[51]. והדברים אמורים בין במשטח המחובר לקרקע ובין במשטח שאינו מחובר.

לדעת הר"ש[3] — במשטח שאינו מחובר לקרקע, פשוט שהעציץ יחשב למנותק, שכן אין כל קשר בין הצמח לבין הקרקע.

אם המשטח מחובר לקרקע ובטל אליה, הדבר יהיה תלוי בהגדרת תפקידה של היניקה בעציץ נקוב:

אם עצם קיומה של היניקה יוצר את החיבור לקרקע — הרי שבמקרה זה אין יניקה, והעציץ יחשב מנותק[52].

ואם אפשרות היניקה מגדירה את העציץ ככלי שאינו חשוב לחצוץ — הרי שעציץ נקוב, שאינו חוצץ, המונח על משטח מנתק המחובר לקרקע, שאף הוא אינו חוצץ — יחשב מחובר.

47. או"ח סי' של"ו סעי' ל"א.
48. עי' במאמרו של הרב יעקב אריאל בספר זה, **עציצים על גבי יריעות פוליאתילן**.
49. על דעה זו קשה מדברי הרא"ש, המדבר על גג העשוי קורות עץ, כאשר לדעתו עץ אינו נחשב לנקוב.
50. בשיחה עם צוות המכון.
51. כך כתב הגר"ש גורן, תחומין א' עמ' 158. ואעפ"כ לא הורה לסמוך על כך למעשה.
52. לאפשרות זו נוטים הגרי"ש אלישיב והגרש"ז אויערבך, אם כי לא הורו כך למעשה לענין שביעית. עי' כרם ציון הלכות פסוקות שביעית פרק ג', גידולי ציון ס"ק ג'; הליכות שדה 48 עמ' 7-8 ועמ' 25.

בשאלה זו עוסק הרא"ש בפסקיו[53] ואלו דבריו: "...דלא גזר אביי[54] (שאסר גט שנכתב על עלה של עציץ נקוב) היכא דיהב לה העציץ בהפסקת יניקה, כגון בעליה, או שיש דבר מפסיק בין העציץ לקרקע". ולדעתו, כל עציץ נקוב שעל גבי משטח מנתק נחשב למנותק, בגלל הפסקת היניקה.

להלכה מבחינים הפוסקים בין המקרים השונים:

עציץ נקוב המונח על משטח מנתק שאינו מחובר לאדמה, מקובל להחשיבו כמנותק[55] כפי שראינו לעיל (סעי' 2) ענין שבת[56].

בדין **עציץ נקוב המונח על משטח מנתק המחובר לאדמה** ובטל אליה נחלקו הפוסקים[57].

לדעת ערוה"ש[58], ה"בית דוד"[59] והחזו"א[60] — עציץ זה נחשב למנותק, כדעת הרא"ש. וכך הורתה הרבנות הראשית לישראל[61] בשנת השמיטה תשי"ט.

לדעת הגרש"ז אויערבך[62] — לענין שביעית, עציץ נקוב המונח על הרצפה בקומה התחתונה נחשב למחובר, ובקומות העליונות — למנותק.

לדעת הגרי"ש אלישיב[63] — אף בקומות העליונות יש להחשיבו כמחובר. אבל אם העציץ אינו נקוב ורק ענפיו מתפשטים החוצה יש הבדל בין הקומה התחתונה לקומות העליונות.

5. משטח מנתק מנוקב

כפי שהסקנו לעיל, משטח מנתק מפריד בין מה שמעליו לבין הקרקע, אם אינו מחובר לאדמה. מה יהיה דינם של עציצים המונחים על גבי יריעת פוליאתילן (נילון), שיש בה נקבים במקומות שונים?

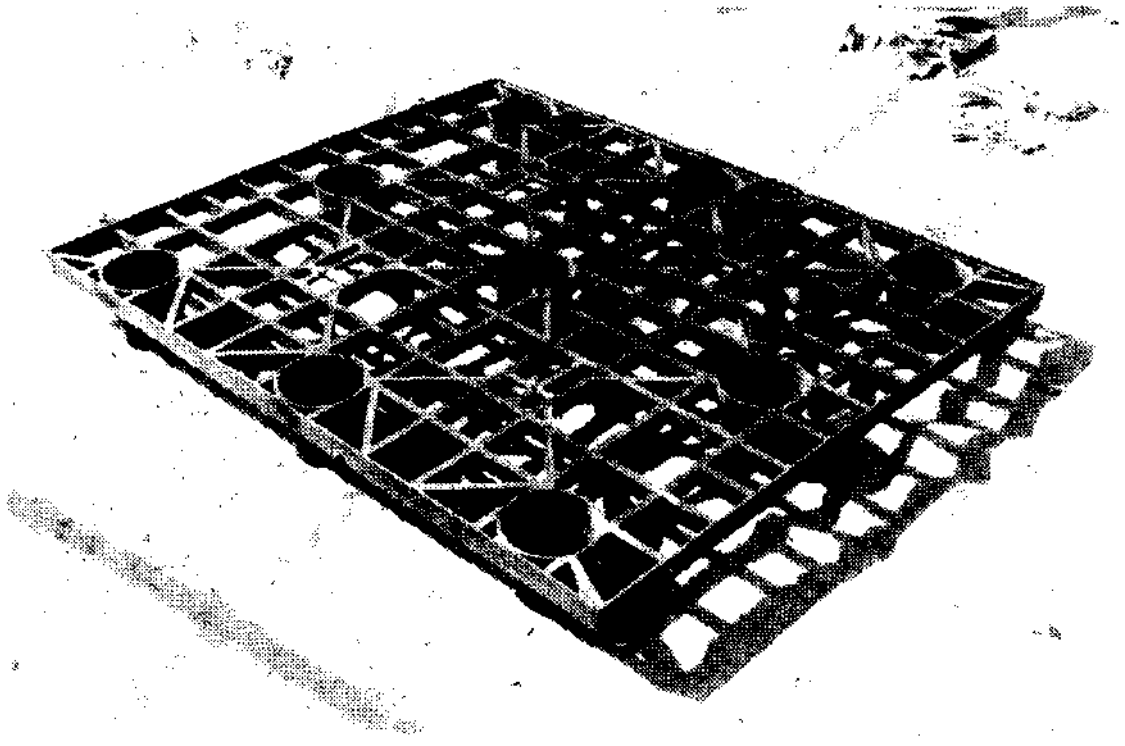
לענין זה יש להבחין בין יריעה שיש על גביה עפר, לבין יריעה נקיה.

אם יש עפר על גבי היריעה, ניתן ללמוד מדברי הירושלמי (שבת פ"ז ה"ב): "הנותן עציץ נקובה בתוך עציץ נקובה — חייב עליה... משום זורע". ומכאן שגם במקרה זה נחשבים העציצים למחוברים.

53. גיטין פרק ב' סי' כ"ב. ועי' ר"ן על הרי"ף גיטין י' ע"ב ד"ה וגרסי'.
54. נראה דצ"ל: "רבא".
55. הארץ ומצוותיה עמ' צ' עפ"י חזו"א שביעית כ"ב, א'; כרם ציון שביעית פרק ג', גידולי ציון ס"ק א'; בצאת השנה עמ' מ"ח סי' ב' סעי' ז', עמ' פ"ח סעי' י'.
56. המהרי"ח מדבר על "צרור" ולא ברור אם הוא גוש עפר או עציץ נקוב, אבל חלק מהפוסקים המביאים את דבריו מדברים במפורש על עציץ, והם: האג"ט, שביתת השבת והמשנה ברורה. ועי' קצוה"ש סי' קמ"ב, בדה"ש ס"ק ה', שכתב שדינו כמחובר. וראה הע' 51.
57. עי' חיי אדם שבת כלל י"ב סעי' ב' שהסתפק בזה לענין שבת. אך בנשמת אדם, כלל קנ"א ס"ק א', הוא נוקט שהוא מנותק ופטור מערלה.
58. חו"מ סי' ר"ב סעי' ו'.
59. ח"ב סי' א' דף ה'.
60. כך משמע מדבריו שביעית כ"ב, א'.
61. בצאת השנה עמ' מ"ח סי' א' סעי' ד' והע' 8.
62. שמירת שבת כהלכתה פרק כ"ו הע' ב'. הליכות שדה 48 עמ' 25. וראה הע' 52 46.
63. הליכות שדה שם, וראה הע' 52 46.

עציצים מונחים על משטח העמסה

משטח העמסה מתוצרת קיבוץ "גשר הזיו"

מה יהיה הדין במקרה בו אין עפר על גבי היריעה?

בירושלמי לא מבואר אם בעציץ התחתון יש עפר או שהדין נאמר אף אם אין בו עפר.

בסעי' 1 הבאנו את דברי הר"ש בעוקצין, שטבלא שאין לה לזביז אינה מנתקת, כל זמן שיש "קשר עין" בין העפר (או הצמח) שעליה לבין הקרקע שמסביבה. ומכאן עולה, לכאורה, שנקיבת המשטח המנתק מועילה רק אם ע"י הנקב נוצר "קשר עין" כזה. וא"כ כדי לחבר את העציץ לקרקע יש צורך לנקוב את היריעה בריוק תחת הנקב שבעציץ.

פתרון ברוח זו הציעו הרבנים הראשיים לשעבר, הגר"ש גורן והגר"ע יוסף, בהנחיות שפרסמה הרבנות הראשית[64]: לנקב את היריעה, לפזר עליה עפר ועליו להעמיד את השתילים. כך, מצד אחד, תשאר המשטלה מוגנת מפני המזיקים שבאדמה, ומאידך — יחשבו האילנות למחוברים לענין ערלה.

לדעת הגר"ש ישראלי[65] מועילה נקיבת היריעה בכל מקרה, שכן דבר הנקוב כשיעור אינו מנתק, וחכמים לא חילקו בין המצבים השונים.

6. רשתות

ישנן משתלות בהן העציצים מונחים על גבי **רשתות מרווחות או משטחי העמסה** (ראה תמונה). מה דינם של אותם עציצים?

אם הנקבים שברשתות אלו קטנים מכשיעור (ראה פרק ה' סעי' 1), תהיה שאלה זו תלויה בדין צירוף נקבים שנידון לעיל בפרק ה' (סעי' 3).

ואם הנקבים גדולים מכשיעור והנקב שבעציץ מונח בחלקו על החלק האטום שברשת, כך שנשאר נקב קטן מכשיעור, הרי שזה דומה מאד לשאלה שהעלינו בסעי' 4.

אם הנקב נחלק לשנים ע"י הרשת — הדבר יהיה תלוי בחקירה היסודית בגדר עציץ נקוב:

אם הוא מצד היניקה — הרי שיש שיעור יניקה חשוב בצירוף שני חלקי הנקב.

ואם הוא מצד ביטול הכלי — הרי שגם הרשת וגם העציץ הנקוב אינם כלים, ואינם מנתקים את גוש העפר שבו הצמח מקרקע העולם. אך אם מדובר בעציץ המוגבה מן הקרקע לא יועיל ביטול הכלי להחשיבו למחובר[66].

פרק ז' — הובלת השתילים

הקדמה

עד כה עסקנו בדינו של עציץ נקוב הנמצא במשתלה: באלו תנאים נראה אותו כמחובר לקרקע באופן המאפשר למנות לו את שנות הערלה. אך עדיין ישנה בעיה קשה הדורשת התייחסות, והיא: הובלת העציצים למטע.

64. בחוברת "גידול עצי פרי וגפן בכלים למניעת ערלה", בהוצאת מועצת הפירות תשמ"א. ראה נספח.
65. בשיחה עם צוות המכון.
66. ראה פרק ב' הע' 46 ופרק ד' הע' 2.

הובלת העציצים מתבצעת במשאיות שקרקעיתן אטומה, כך שהם מנותקים לגמרי מן האדמה בזמן הנסיעה. ואף אם המשאית נקובה בתחתיתה עדיין קיימות שתי בעיות:

א. יתכן שהכביש מהווה משטח מנתק.

ב. עצם התנועה של העציצים, יתכן והיא מחשיבה אותם כמנותקים מהקרקע.

והשאלה הנשאלת היא, א"כ, האם ניתוק זמני של העציץ מהקרקע מחייב מנין שנות ערלה מחדש?

1. ניתוק מהקרקע לזמן — בהלכות שבת

נאמר בגמרא (שבת פ"א ע"ב): "אמר ר"ל: צרור שעלו בו עשבים — מותר לקנח בה (מפני כבוד הבריות). אמר אביי: פרפיסא... היה מונח ע"ג קרקע והניחו ע"ג יתדות — מחייב משום תולש".

אביי עוסק בהנחת הפרפיסא על היתדות באופן קבוע[1] ור"ל עוסק בהגבהה זמנית של הצרור. האם יש הבדל בין המקרים? בשאלה זו נחלקו הראשונים:

לדעת רש"י[2], תוס'[3] והגהות אשר"י[4] — אין הבדל בין הנחה קבועה לזמנית, ובשני המקרים האיסור הוא מדרבנן, אלא שאיסור זה הותר מפני כבוד הבריות.

לדעת הריב"א[5] — יש הבדל בין הנחה זמנית להנחה קבועה, אך הוא מסייג הבחנה זו לצמח שאינו מחובר היטב לאדמה.

הרמב"ם[6] מביא את דברי אביי להלכה ומסביר שיש בכך איסור תורה. את דברי ר"ל אין הוא מביא להלכה, ונחלקו האחרונים במשמעות הדבר:

לדעת המג"מ[6] והב"י[7] — הרמב"ם דחה למעשה את דברי ר"ל מההלכה, מפני שיש בכך איסור תורה, לדעתו.

לדעת "מרכבת המשנה"[6] והגר"ש ישראלי[8] — הרמב"ם מבחין בין הגבהה קבועה, האסורה מן התורה לבין הגבהה זמנית האסורה מדרבנן והותרה מפני כבוד הבריות. לדעה זו, הרמב"ם אינו דוחה את דברי ר"ל מההלכה.

בירושלמי (שבת פ"ז ה"ב) ישנו דיון דומה: "הנותן עציץ נקוב ע"ג עציץ נקובה — חייב עליה משום קוצר ומשום זורע".

מדברי הירושלמי לא ברור היכן היה העציץ העליון לפני שהונח על התחתון. האם הוא היה מחובר לקרקע או מנותק ממנה?

1. עי' חזו"א א', ט"ז אות י', שהקשה: הלא עצם מצב התנועה שבין העקירה להנחה מהווה ניתוק אליבא דר' יהודה שהלכה כמותו (ראה פרק ד' סעי' ו)! ותירץ: א. לענין שבת אין התנועה מהווה ניתוק. ב. תנועה איטית אינה מהווה ניתוק. מהעובדה שלא תירץ שהגבהה זמנית אינה ניתוק מוכח שלענין שבת אינו סובר כריב"א ומרה"מ.
2. שבת פ"א ע"ב ד"ה חייב משום תולש.
3. שם ד"ה והניחו; גיטין ז' ע"ב ד"ה דילמא.
4. שבת פרק ח' סי' ב'.
5. מובא באו"ז הלכות שבת סי' נ"ו.
6. שבת פ"ח ה"ד.
7. או"ח סי' שי"ב ד"ה צרור.
8. ברקאי א' עמ' 89-90.

לדעת המאירי[9] והפנ"מ[10] — מדובר בעציץ מחובר. וקמ"ל שהגבהתו הזמנית נחשבת לקצירה והנחתו מחדש נחשבת לזריעה, שלא כאביי[11] המחייב רק בהנחה ע"ג יתדות ולא בהחזרה לקרקע. ומכאן שהגבהה זמנית נחשבת לניתוק.

לדעת הי"מ שהובאה במאירי[9] וקרבן העדה[10] — מדובר בעציץ מנותק וקמ"ל שבהנחתו הוא נחשב "קוצר" לצמחים שבעציץ התחתון. לדעה זו הגבהה זמנית אינה נחשבת לניתוק.

למסקנה נחלקו האחרונים בהלכות שבת:
לדעת ה"תהלה לדוד"[12] ו"קצות השלחן"[13] — הגבהה זמנית אינה נחשבת לניתוק.
ולדעת "שביתת השבת"[14] — הגבהה זמנית נחשבת לניתוק, כדברי המאירי.

האם ניתן ללמוד ממחלוקת זו לדין הובלת העציצים בערלה?
מכמה סיבות אין הכרח להשוות בין הנושאים:
א. לענין שבת, הגדרת "קוצר" ו"זורע" כוללת, מלבד אב המלאכה, גם את תולדותיו, משא"כ בערלה.
ב. לענין שבת "מלאכת מחשבת אסרה תורה" והמלאכה נבחנת מנקודת ראותו של העושה, בעוד שבערלה הגדרת הנטיעה היא מצד האילן עצמו, וכל זמן שאין תוצאות העקירה ניכרות בו — אינו נחשב לעקור[15].
ג. יש הסוברים שגם מצע מנותק לגמרי, מוגבה ונייד חייב בערלה[16], משא"כ בשבת.

2. עקירה לזמן — לענין ערלה

נאמר במשנה[17] (ערלה פ"א מ"ג): "**אילן שנעקר והסלע עמו, שטפו נהר והסלע עמו, אם יכול לחיות — פטור ואם לאו — חייב**[18]".
המשנה עוסקת, באופן פשוט, בדינו של אילן שהועבר ממקומו ע"י הטבע, בדיעבד. והדבר מעורר מספר שאלות שתתבררנה לקמן:
מה הדין באילן שנעקר וניטע מחדש **ע"י אדם**? בשאלה זו נחלקו הפוסקים:
לדעת ה"נאות דשא"[19] וה"אמונת יוסף"[20] — מדובר בהעברה ע"י הטבע, אבל העברת אילן בידי אדם מחייבת למנות את שנות הערלה מחדש.

9. שבת פ"א ע"ב ד"ה זה.
10. בפירושו לירושלמי.
11. עי' מרה"פ שם.
12. סי' של"ו ס"ק ו'. וכן ב"מנחת שבת" ו"מנחת פתים".
13. סי' קמ"ב, בדה"ש ס"ק ה'.
14. זורע אות ז'.
15. הגר"ש ישראלי, ברקאי א' עמ' 90-89.
16. שו"ת ציץ אליעזר ח"א סי' י"ט סעי' ל"ט ס"ק ט'.
17. וכך משמע מסוגיית הגמ' ב"מ ק"א ע"א.
18. וכך נפסק להלכה בשו"ע, יו"ד סי' רצ"ד סעי' י"ט.
19. סי' ל"ב.
20. ערלה פ"א ה"א ד"ה ר' יאשיה.

ולדעת ה"חכמת אדם"[21], "פרח מטה אהרון"[22], "שיבת ציון"[23] וה"ציץ אליעזר"[24] — אין הבדל בין העברת אילן ע"י אדם להעברתו ע"י הטבע.

האם המשנה מתירה העברת אילן בגוש גם לכתחילה?

לדעת ה"לבושי שרד"[25] — הדבר אסור לכתחילה, והותר רק בדיעבד.

ולדעת ערוה"ש[26], הרב קוק[27], הגרצ"פ פראנק[28] וה"ציץ אליעזר"[24] הוא מותר אף לכתחילה.

בפשטות נראה שהמדובר באילן הנמצא, בין עקירתו לנטיעתו מחדש, במצב בו הוא מוגבה מהקרקע ובתנועה. כך שלרוב הפוסקים הוא נחשב למנותק[29], ואעפ"י כן, רואים אנו כאן שאין צורך למנות לו שנות ערלה מחדש.

מכאן למדו רבים מפוסקי דורנו **שניתוק זמני מהקרקע אינו מפסיק את מנין שנות הערלה:** הגרצ"פ פראנק[30], החזו"א[31], הגרש"ז אויערבך[32] והגר"ש ישראלי[33].

בטעם הדבר נאמרו שני כיוונים:

א. ניתוק לזמן קצר אינו מבטל את הנטיעה, כפי שראינו בהלכות שבת לדעת הריב"א וסיעתו[34]. בדרך זו הלכו הגר"ש ישראלי[33] והגרש"ז אויערבך[32].

ב. די בכך שהאילן התחיל את גידולו כשהוא מחובר לקרקע כדי למנות לו שנות ערלה מאז. בדרך זו הלך הגרש"ה ואזנר[35] ויתכן שזוהי גם דעת החזו"א[31].

וה"ציץ אליעזר"[16] הוסיף שניתן לצרף, לענין זה, את האפשרות שכל מצע מנותק חייב בערלה מן התורה.

יש הסוברים שלכתחילה יש להעביר את העציצים בעגלה מנוקבת[36]: הגר"ע יוסף[37],

21. שער משפטי הארץ פ"ו הי"א.
22. ח"א סי' ע"ה.
23. סי' מ"ט.
24. ח"א סי' י"ט סעי' י"ב-י"ד. ועי' שם סעי' כ"ח-ל"ח, שדן בהעברת אילן בתוך שנות הערלה, והכריע דלא שנא.
25. סי' ק"ה. מובא בפת"ש יו"ד רצ"ד ס"ק י"ג.
26. יו"ד סי' רצ"ד סעי' ל"ה.
27. משפט כהן סי' ח' עמ' י"ז-י"ח.
28. כרם ציון הר צבי עמ' מ"ג, מ"ד, נ'.
29. ראה פרק ד' סעי' 1,13. ועי' דברי יחזקאל סי' ב' ס"ק י', שדבר שאין דרכו לנוע נחשב כנייח לענין זה, ולכן הוא מחובר. ועי' מנחת שלמה עמ' ת"ד, שאף לסוברים שעציץ מוגבה ונייד נחשב למחובר, מדרבנן יש להחשיבו כמנותק, לחומרא.
30. כרם ציון הר צבי עמ' מ"א.
31. ערלה ב', י"ג; דיני ערלה סעי' ל"ב.
32. מנחת שלמה עמ' ת"ד-ת"ה; מפרי הארץ ערלה עמ' מ"ז.
33. ברקאי א' עמ' 90.
34. ראה הע' 5,7,9,10,11,13,14.
35. מפרי הארץ ערלה עמ' נ"ד. עי"ש שהציע להעביר את השתילים בעגלה מנוקבת ונמוכה למטה מי"ט. ראה פרק ד' סעי' 14.
36. דרך זו מועילה לדעת הסוברים שהלכה כחכמים, שספינה גוששת נחשבת למחוברת אעפ"י שהיא בתנועה (ראה פרק ד' סעי' 1). כן מסתמך פתרון זה על כך שהכביש אינו מנתק למרות שחדירותו של האספלט למים ולשורשים היא נמוכה (ראה פרק ג' סעי' 3), ולמרות שהעציצים מוגבהים ואינם מונחים ישירות על הכביש (ראה פרק ג' סעי' 13).
37. מפרי הארץ ערלה עמ' ס"ג.

הגר"ש גורן[38], הגרש"ה ואזנר[35] והרב קלמן כהנא[39]. וכך נאמר בהנחיות שפרסמה הרבנות הראשית לישראל בשנת תשמ"א ובשנת תשמ"ה[40].

3. שיעור "יכול לחיות"

נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ג): "אילן שנעקר וסלע עמו... אם יכול לחיות — פטור, ואם לאו — חייב".

מהו שיעור "יכול לחיות" המוזכר במשנה? כמה זמן? באיזו איכות של חיים?

הרשב"א[41] בתשובה דן בשאלה זו ואומר שדי בכך שהאילן יכול לחיות מן הגוש תקופה קצרה. בסוף תשובתו הוא מעלה ספק אולי צריך שיוכל לחיות שלש שנים. בחידושיו לש"ס[42] מוסיף הרשב"א שגם אם האילן אינו יכול להוציא פירות מגוש קטן זה, אך יכול להמשיך לחיות — די בכך לפטרו מערלה.

הרא"ש[43] והטור[44] מביאים את המשנה להלכה ולא מזכירים שיש צורך בגוש שיכול לחיות ממנו שלש שנים. מסתימת דבריהם משמע שדי בזמן קצר יותר[45].

להלכה נחלקו הפוסקים:

לדעת הברכ"י[46] "פרח מטה אהרון"[22], "תורת הארץ"[47] והגרצ"פ פראנק[48] — צריך שהאילן יוכל לחיות שלש שנים מהגוש שנעקר עמו.

לדעת ערוה"ש[49], החזו"א[50], ה"ציץ אליעזר"[51], הגרש"ז אויערבך[52] והגר"ש גורן[53] — די בכך שיוכל לחיות, עד שיקלט, מבלי להראות סימני כמישה.

לדעת ה"שיבת ציון"[23] — בחו"ל די בזמן מועט, ובא"י צריך שלש שנים.

לדעת הגרש"ה ואזנר[54] יש להקל באילן מבוגר, אך באילן צעיר, שעוד לא עברו עליו

38. תחומין א' עמ' 157.
39. מפרי הארץ ערלה עמ' ע"א. לדעתו אף בריעבד אין להקל.
40. בחוברת "גידול עצי פרי וגפן בכלים למניעת ערלה", בהוצאת מועצת הפירות תשמ"א עמ' 20. ראה נספח.
41. שו"ת הרשב"א ח"ג סי' רכ"ה.
42. מובא בשטמ"ק ב"מ דף ק"א ע"א ד"ה הא דקאמר.
43. הלכות קטנות, ערלה סי' ר'.
44. יו"ד סי' רצ"ד.
45. משפט כהן סי' ח'; חזו"א ערלה ב', י"א; מנחת שלמה סי' ס"ט סוף סעי' א'. ועי' דברי חמודות על הרא"ש ס"ק ח'.
46. יו"ד סי' רצ"ד ס"ק י"א.
47. פרק ט' אות כ"ח.
48. כרם ציון הר צבי עמ' נ"א.
49. יו"ד סי' רצ"ד סעי' ל"ד.
50. ערלה ב', י"י"ב; דיני ערלה סעי' י"ח.
51. ח"א סי' י"ט סעי' כ"ה וסעי' ל"ט ס"ק א"ב.
52. מנחת שלמה סי' ט'. שם סי' ע' עמ' ת"ו. לדעת הגרש"ז אויערבך, זמן הקליטה באילן הנמצא בגוש הוא פחות משבועיים. והוסיף שגם אם העובדה שהאילן יכול לחיות מגוש זה זמן קצר תלויה בטיפולים מלאכותיים, נחשב הוא "יכול לחיות".
53. תחומין א' עמ' 155.
54. מפרי הארץ ערלה עמ' נ"ב.

שנות הערלה, צריך גוש שיוכל לחיות ממנו שלש שנים.

לדעת הרב קוק[55], לכתחילה יש להחמיר ולהצריך גוש שיוכל לחיות ממנו שלש שנים, ובשעת הדחק **ניתן להסתפק בגוש שיכול לחיות ממנו עד שיקלט.**

אם השתילים נמצאים בשקיות או בעציצים המועברים בשלמותם למטע – מסתבר שהצמח יכול לחיות מהם זמן רב ולכן אין בכך בעיה. על כל פנים, בשעת העברת השתילים צריך להשגיח על שני דברים:

א. ניתוק השרשים שיצאו מהעציץ וחדרו לקרקע[56], הגורם נזק לשתיל.

ב. התפוררות הגוש בשעת ההעברה והנטיעה.

55. משפט כהן סי' ח"י, תחומין א' עמ' 160.

56. הגרא"ז מלצר, כרם ציון אבן האזל עמ' צ"ד.

הרבנות הראשית לישראל

הוראות למשתכות

בענין הכנת שתיכי גפן ונשירים למטרת מניעת פירות ערלה

(על-פי פסקי הלכה שפירסמו הרבנים הראשיים לישראל הרב שלמה גורן שליט"א והרב עובדיה יוסף שליט"א):

1. השתילים יוכנו בשקיות פלסטיות או פחים מנוקבים בתחתיותיהם או למטה בצד.
2. שיעור הנקב בשקיות הוא 2.5 X 2.5 ס"מ.
3. כאשר השתיל ניטע בגוש מוצק, מונין שנות הערלה מזמן זריעת הגרעין באותם הכלים. כל שתיל צריך להיות מסוגל להתקיים י"ד ימים בתוך גוש עפר שבו הוא ניטע מלכתחילה שבין העקירה ממקומו במשתלה ועד לנטיעתו במקום החדש והסופי; אז תיחשב הנטיעה רק כהמשך הנטיעה הראשונה שלא נפסקה, והשתיל כאילו לא נעקר.
4. את הכלים יש להעמיד במשך כל תקופת הגידול של השתילים ע"ג משטח בלתי חדיר, משטח פלסטיק או בטון.
5. יש לנקב את היריעה בכמה מקומות ולפזר עליה עפר, ועליהם להעמיד השתילים, ע"י כך ייחשב העפר שע"ג היריעה כמחובר לקרקע שתחת היריעה.
6. בשעת העברת השתילים למטע יש להזהר לא לזעזע את השקיות, שלא יתפורר העפר שבשקיות עם השתילים, כיאז קיים חשש להפסקת הצמיחה של השתילים.

לשם כך יש לדאוג, כי העפר שבתוך השקיות יהיה מהודק ומוצק די הצורך וזאת אפשר להשיג ע"י הרטבת הגוש יום לפני העמסת הכלים.

7. באשר להובלת השתילים, אפשר להעביר את השתילים ע"ג משאית פתוחה מן הצדדים או שיהיו בתחתית פתחי אויר.

דרך אחרת להעברה במשאית היא להעמיד את השתילים ע"ג משטח מוגבה או מיכל מנוקב, כי אז דינם כנוף שבאויר.

רחי המלך גיורג' 58 ירושלים 94262 טל. Tel. 247132 ת.ד. 7525 58 King George St. Jerusalem P.O.B.

הרבנות הראשית לישראל

לכבוד
מועצת הפירות
רח' החשמונאים 119
<u>תל-אביב</u>

שלום וישע רב,
הנדון : <u>מגיו שנות ערלה - שתילה בגוש</u>

בתשובה לשאלתכם הריני להשיב שבאופן עקרוני אני מסכים שיש לחשב מנין שנות הערלה מעת זריעת השתיל בשקיות, בתנאי:

א. ששקיות הפלסטיק יהיו מחוררות בחורים בקוטר של שני סנטימטרים.

ב. כן להזהר בזמן העברת השתילים למטע שלא לזעזע את השקיות כדי שהעפר מסביב לשתיל שבשקיות לא יתפורר וישאר גושי.

ג. את העברת השתילים מהמשתלות למטע צריך להעביר במשאיות שתחתיהם ישנם פתחי או במיכלים גדולים שתחתיתם מרושתת, ככומר שיהיה רצוף אויר מהתחתית עד לשתילים.

תשובה מפורטת וברור הלכתי יבוא בהמשך.

בכבוד רב,
עובדיה יוסף
ראשון לציון הרב הראשי לישראל

רח' המלך ג'ורג' 58 ירושלים 94262 טל. 247112 ת.ד. 7525 Tel. 247112 ,58 King George St, Jerusalem P.O.B. 7525

הרבנות הראשית לישראל

הוראות למשתלות - למגישת בעיות שרלה

1. השתילים יוכנו בשקיות פלסטיות או פחים מנוקבים בתחתית. החור יהיה לפחות בקוטר של 2.5 ס"מ. עדיף להשתמש בשקיות פלסטיק.
בזמן האחרון מיצרים שקיות פלסטיק ששתי קצוותיהן גזורות כפי הדוגמא: שקיות אלה עונות על ניקוז טוב וגם על הדרישות ההלכתיות.

2. את הפחים או השקיות יש להעמיד על הקרקע, אולם באם השתכן מחליט להעמידם על משטח עם כיסוי פלסטיק, יש לנקב את היריעה בכמה מקומות ועליהם להעמיד את השתילים, ע"י זה תיחשב היריעה כמחוברת לקרקע שתחתיה.
3. במידה והשתכן יראה לגדל את השתילים על מתקנים מוגבהים, יש להקפיד על כך שהשקיות יעמדו על רשתות או חומר מחורר דומה היוצר קשר בין האדמה ובין השתילים.
4. הרכב החומר בתוך השקית חייב להבטיח אי התפוררות העפר בזמן העברת השתיל ונטיעתו.
5. יש לשתול את השתילים בכל שנה עד ט"ו באב.
6. תאריך השתילה צריך להיות רשום בצמוד לכל שקית.
7. השתילים צריכים להיות מסוגלים להתקיים לפחות ארבעה עשר יום מיום העברתם מהמשתלה עד לנטיעה.
8. דרך ההעברה - לכתחילה רצוי להעביר את השתילים במשאית המחוררת מלמטה.
ואם אי אפשר, אזי אפשר להעבירם במשאית רגילה.

אברהם כהנא שפירא
הרב הראשי לישראל

מרדכי אליהו
ראשון לציון
הרב הראשי לישראל

רח' המלך גיורגי 58 ירושלים 94262 טל. 247112 ת.ד. 7525 Tel. 247112 58 King George St. Jerusalem P.O.B. 7525